

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA SPOLEČENSKÝCH VĚD

ŽIDÉ VE VELKÉM MEZIŘÍČÍ
(GENOCIDA, PAMÁTKY)

Diplomová práce

Autor: Lenka Hašková
Vedoucí práce: PhDr. Jan Podlešák

České Budějovice 2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Židé ve Velkém Meziříčí (genocida, památky) vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě, elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

Ve Velkém Meziříčí 24. dubna 2008

Lenka Hašková

Děkuji vedoucímu diplomové práce panu PhDr. Janu Podlešákovi za odborné vedení, cenné rady a připomínky při zpracování diplomové práce a paní Zuzaně Wachtlové za ochotu podat svědectví o těžké době za 2. světové války.

Mé poděkování patří i rodičům za jejich podporu během celého studia.

ANOTACE

Cílem diplomové práce je zpracování dějin židovského obyvatelstva ve Velkém Meziříčí a zmapování židovských památek v tomto městě.

První část pojednává o vývoji tamější židovské komunity do vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava v roce 1939. Věnuje pozornost významným velkomeziříčským židovským osobnostem a také přehledu velkomeziříčských rabínů. Dále práce popisuje průběh nacistické genocidy židovských obyvatel Velkého Meziříčí. Další část práce podává informace o historii a nynějším stavu velkomeziříčských židovských památek. Diplomová práce obsahuje rozhovor s pamětnicí židovského původu paní Zuzanou Wachtlovou. Závěrečná část práce se zabývá zjištěním povědomí o židovské duchovní tradici ve Velkém Meziříčí pomocí dotazníku. Práce je doplněna bohatým obrazovým materiálem.

THE ANNOTATION

The aim of my thesis deals with the history of Jewish inhabitants and Jewish monuments in Velké Meziříčí.

The first part deals with evolution of Jewish community till the declaration of the Protectorate of Czech and Moravia in 1939. This part pay attention to important Jewish personalities and to the survey of rabbis from Velké Meziříčí. Next there is given an account of Nazi Genocide of Jewish population in Velké Meziříčí. The second part deals with information about history and actual condition of Jewish monuments in Velké Meziříčí. The thesis includes the interview with a woman of Jewish origin Mrs. Zuzana Wachtlová. The last part of the thesis deals with familiarity with Jewish culture a tradition in Velké Meziříčí. The Method of research is the survey. The thesis is enclosed of pictorial documents.

OBSAH

ÚVOD	8
1. VÝVOJ ŽIDOVSKÉ KOMUNITY VE VELKÉM MEZIŘÍČÍ DO VYHLÁŠENÍ PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA V ROCE 1939	9
1.1. Historický vývoj Židovské náboženské obce ve Velkém Meziříčí	9
1.2. Rabíni velkomeziříčské židovské obce.....	14
1.3. Významní představitelé židovské obce	17
1.4. Významné osobnosti meziříčské židovské obce	17
2. NACISTICKÁ GENOCIDA ŽIDOVSKÝCH OBYVATEL VE VELKÉM MEZIŘÍČÍ	20
2.1. Perzekuce Židů za 2. světové války ve Velkém Meziříčí.....	20
2.2. Dobové zprávy z místního tisku Velkomeziříčsko	22
2.3. Jména deportovaných židovských občanů z Velkého Meziříčí	26
3. ŽIDOVSKÉ PAMÁTKY VE VELKÉM MEZIŘÍČÍ.....	31
3.1. Židovská čtvrť	31
3.2. Synagogy	35
3.2.1. Malá synagoga	36
3.2.2. Stará synagoga	37
3.2.3. Nová synagoga	39
3.3. Židovský hřbitov	41
3.4. Německá židovská škola.....	44
4. VZPOMÍNKY PANÍ ZUZANY WACHTLOVÉ NA NACISTICKOU RASOVOU PERZEKUCI	45

5. ZJIŠTĚNÍ POVĚDOMÍ O ŽIDOVSKÉ DUCHOVNÍ TRADICI VE VELKÉM MEZIŘÍČÍ POMOCÍ DOTAZNÍKU.....	55
ZÁVĚR.....	61
POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY	63
PŘÍLOHY	

Úvod

Téma své diplomové práce Židé ve Velkém Meziříčí (genocida, památky) jsem si zvolila z toho důvodu, že ve Velkém Meziříčí žiji od narození a židovská problematika obecně i v našem městě mě vždy zajímala.

Židovský národ byl v historii zatracován již od nepaměti, avšak nejtěžší období židovského obyvatelstva přišlo za 2. světové války, kdy byla jeho většina v Evropě vyvražděna. Ve Velkém Meziříčí byla početná židovská obec, a proto si myslím, že stojí za to připomenout její duchovní tradici a kulturu, která upadá v zapomnění.

Za poslední svědky židovství v mém rodném městě lze považovat již jen židovské památky, které jsou hodny, aby jim bylo věnováno více pozornosti, a proto chci jejich význam, krásu a neobyčejnost vyzdvihnout ve své práci.

Jelikož o velkomeziříčské židovské náboženské obci napsalo již několik autorů, snažila jsem se s pomocí jejich prací a studiem archivních materiálů přijít i s novými informacemi. S pomocí místního tisku Velkomeziříčsko jsem sestavila zprávy z doby okupace naší republiky nacistickým Německem a ukázala jsem, jak zasáhla do života všech židovských občanů v našem městě.

Jsem ráda, že jsem měla tu možnost se setkat s paní Zuzanou Wachtlovou, která přežila židovskou genocidu a byla ochotna mi vyprávět o svém nelehkém životě v terezínském táboře.

Ve své diplomové práci dávám přednost jednotné pravopisné podobě Žid v etnickém smyslu.

Nečiním si nároky na komplexnost a neomylnost zpracování. Chci však ukázat, jaké utrpení museli Židé během 2. světové války (nejen) ve Velkém Meziříčí prožít. Utrpení, z něhož je mohla vysvobodit pouze smrt!

1. Vývoj židovské komunity ve Velkém Meziříčí do vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava v roce 1939

1.1. Historický vývoj Židovské náboženské obce ve Velkém Meziříčí

Počátky židovského osídlení ve Velkém Meziříčí jsou zahaleny v temnotách, neboť chybí historické doklady, když archiv židovské obce dvakrát v 19. století vyhořel.

Židovský život se začal rozvíjet během 13. století, kdy Přemysl Otakar II. vydal ve prospěch Židů několik významných privilegií, první z nich roku 1255. Spory mezi městy a králem, pod jehož ochranu židovské obce patřily, vyvolaly koncem 14. století a začátkem 15. století řadu pogromů a pronásledování židovských obyvatel. Bouřlivou společenskou situaci zvýšilo husitské hnutí a vzniklé napětí se často obracelo proti Židům. Celá řada Židů, kteří byli v r. 1421 vyhnáni z Vídně, se usadila na Moravě a byla obviňována z podporování husitů v jejich zápase s církví a císařem. Pomoc husitům se stala důvodem pro vypovězení Židů z moravských královských měst – z Jihlavy r. 1426, z Brna a Znojma r. 1454. Právě v důsledku vypovězení Židů z těchto měst došlo k usazení židovských obyvatel ve vrchnostenských městech, i ve Velkém Meziříčí. Nejstarší, ovšem sporné, písemné zprávy o Židech ve Velkém Meziříčí se vztahují k letům 1497 a 1518, první zaručená zpráva patří až r. 1636.¹ Nastoupením Ferdinanda I. r. 1526 na český trůn se české země staly součástí habsburské říše. Ferdinand se zavázal chránit židovská privilegia. Jeho blahovůle však trvala krátce, již r. 1551 nařídil, aby se Židé od křesťanů rozlišili nošením žlutého kroužku na levé straně prsou. Po období všeobecného rozkvětu našich zemí v 16. století přišly zlé časy, kdy za třicetileté války (1618-1648) bylo město Velké Meziříčí těžce poškozeno a značně vylidněno.

¹ Přesvědčivá tvrzení o mnohem mladším osídlení Velkého Meziříčí Židy až v 1. pol. 17. století (od 1636) přinesl v analýze historických pramenů M. Štindl (K počátkům židovského osídlení ve Velkém Meziříčí. In: sborník Židé a Morava III, Kroměříž 1997, s. 8.).

Rostoucí hospodářská síla Židů byla pochopitelně hlavní (ale navenek skrytou) příčinou nevraživosti ve městě. Do sporů v r. 1710 musel zasáhnout sám císař Josef I. Císař rozhodl, že Židé smějí vlastnit jen 11 domů a ostatní domy, které od r. 1657 získali, mají být odvedeny zpátky křesťanům a Židům se má zaplatit původní kupní částka. Dále byl nařízen zákaz užívání městských práv a městských knih. Židé měli od té doby zavedenou samostatnou pozemkovou knihu obsahující jednotlivé kupní smlouvy. Podle smlouvy mezi vrchností a židovskou obcí Židé platili 15 zlatých ročně za ochranu (na sv. Jiří a sv. Václava), ale už r. 1686 hrabě Ernesto Ugarte rozhodl o zvýšení částky na 21 zlatých, bez ohledu na počet židovských obyvatel. Když se rozrostl počet domů na 32, ochranný poplatek obnášel rovných 100 zlatých. Roku 1710 měli Židé 32 domů a s dovolením vrchnosti mohli vystavět synagogu, nedlouho potom jim byla synagoga zavřena a počet domů byl omezen na 10. Židé byli postupně vykazováni z nájmu v křesťanských krámech v Radnické ulici, kam se časem protlačili za lepšími obchodními možnostmi, původně jich měli 8, r. 1765 jen 3 a r. 1768 už žádný. Později byla synagoga rozhodnutím císaře opět otevřena a počet rodin určen na 38. Nařízení o počtu domů nebylo provedeno, a tak r. 1728 město znovu žádá na vrchnosti, aby byl počet židovských domů opět snížen na 11 a ostatní podle gruntovní ceny, aby byly vráceny sousedům. Jednalo se o vrácení 4 židovských domů u Městské brány a 4 v Novém městě, ale ani v těchto případech se nařízení neuskutečnilo.

Téměř celé 18. století bylo nepříznivé židovskému vývoji. Roku 1726 vydal Karel VI. drastické „familantské zákony“. Byl stanoven maximální počet židovských rodin na 5106. Aby se toto číslo nezvyšovalo, bylo v každé rodině dovoleno ženit se pouze nejstaršímu synovi. Emigrace do Uher a Polska a tyto zákony, které byly v platnosti až do revoluce v roce 1848, měly za následek velké zbrzdění populačního vývoje. Translokační reskript Karla VI. z roku 1726 zase nařizoval přísnou separaci židovských obcí od křesťanské části města. Nedlouho potom následovala další hrozba pro Židy na Moravě. Byl to tereziánský edikt, platící ovšem pro české země, vydaný dne 18. prosince 1744 Marií Terezií, ve kterém vypověděla z českých zemí všechny Židy. Její rozhodnutí bylo zdůvodňováno

pověstmi o neloajalitě Židů v době pruské okupace Prahy. Uprostřed zimy jako první opustili své město pražští Židé a uchýlili se na venkov. Do konce června pak měli spolu s venkovskými Židy odejít ze země. Po žádostech zemských úřadů a intervencích cizích velvyslanců byla tato lhůta 15. května 1745 prodloužena. Na konečné odvolání vypovídacího dekretu a návrat do Prahy museli vyhnanci čekat až do 14. července 1748.

Kolem roku 1728 podali velkomeziříčtí měšťané žádost, která se týkala spravování židovských domů a jejich oddělení zdmí od domů křesťanských. Žádosti bylo vyhověno a navíc doporučeno, aby na to všechno dohlížel krajský hejtman. Tímto opatřením se zabráňovalo jednak usazování nových Židů, což bylo nežádoucí, jednak pronikání židovského elementu do křesťanské části města. V dalších letech si několik Židů podalo žádost o vystavění nových domů, ale nedochovala se jediná kladně vyřízená žádost.

Mezníkem ve vývoji židovské populace bylo vydání tolerančního patentu (pro moravské Židovstvo byl platný od února 1782). Vedle zrovnoprávnění judaismu s ostatními náboženstvími obsahoval zrušení povinnosti zvláštního označení Židů z r. 1551, povoloval věnovat se bez omezení obchodu a zakládání továrních provozů. Doba vlády Josefa II. přinesla reformy i v oblasti vzdělávání. Při větších židovských obcích měly být zakládány vlastní školy (ve Velkém Meziříčí působila takováto škola od r. 1788). Rovnoprávnost Židů s ostatním obyvatelstvem byla uznána teprve první rakouskou ústavou r. 1848. Protižidovská vystoupení, která provázela toto vyhlášení, se nevyhnula ani Velkému Meziříčí. Kronikář Antonín Střecha nám podává zprávu o této události: „O velikonoční neděli odpoledne se zjistilo v kostele, že byla ukradena velká monstrance. Nastal shon a německý farář Heller bouřil, že to neudělal nikdo jiný než Židé. Lidé se proto sbíhali do židovské ulice, zde počali demolovat židovské obchody i domy. Vrchní ze zámku Kristián Fiala byl zbit, magistrát se zavřel do radnice a nechal si raportovat, co se děje venku. Druhý den přikvačily 2 setniny vojska z Jihlavy, ale za pár dní odešly zpět. Po několika dnech celou záležitost šetřil rada Lehmayr od c. k. soudu v Jihlavě. Podle anonymního

listu našla se později monstrance v kostele za oltářem Panny Marie a chybějící část pak v květináči za oknem u kostelníka Tučka. Odsouzen byl k šesti letům žaláře.“²

R. 1852 bylo Židům povoleno svobodné nabývání majetku, od r. 1859 směli vlastnit půdu. A ústavou z r. 1867 byla nakonec prohlášena plná občanská a politická rovnoprávnost Židů v Rakousku-Uhersku. Židé se stěhují z ghett, začínají se s německou a českou společností asimilovat a v neposlední řadě dochází k registraci nekatolických sňatků. Jako první byl takto registrován 12. 4. 1869 sňatek Leopolda Sommera, klihařského dělníka židovského náboženství, s Františkou Veselou, židovského náboženství. Dne 12. 3. 1878 byl zapsán druhý sňatek, a to Ferdinanda Makobského, bez vyznání, s Rebekou Millerovou, Židovkou. A jako třetí z r. 1917 sňatek Artura Weisse, židovského náboženství, tehdy kanonýra na vojně, s Marií Vaverkovou, služebnou.

Židovská náboženská obec ve Velkém Meziříčí dosahuje v druhé polovině 19. století největšího rozmachu. V r. 1857 ji tvoří maximum počtu osob – 1116 osob, asi 22% celkového obyvatelstva. V té době (za revoluce r. 1848 s dodatkem r. 1867) konečně padla dosud středověká omezení platná pro židovské obyvatelstvo, jež získalo plná občanská práva. Židé opouštěli stísněné ghetto a stěhovali se do vnitřního města a s vidinou lepšího uplatnění dále do jim dříve zapovězených měst – Jihlavy, Brna, Vídně.

Z r. 1855 je dochován zápis o židovském spolku „Chevra kadiša“ a nadaci „Modlitby Mincha a Kadiš Rachely Brügllové“. Od r. 1851 se židovská obec stává katastrální částí města Velkého Meziříčí. Dále už existovala jen židovská náboženská obec. Stavba nové prostorné synagogy se dokončuje r. 1867 a o čtyři roky později je otevřena i německá škola.

K urychlení procesu úbytku židovských obyvatel Velkého Meziříčí přispěly na přelomu 19. a 20. století dozvuky událostí tzv. Hilsnerovy aféry v Polné – nešťastná rodina Hilsnerova totiž našla útočiště v Meziříčí, ve Staré synagoze, což bylo důvodem k novým demonstracím a výtržnostem.

² Střecha, A.: Město Velké Meziříčí, 1966-68, rukopis.

Postoj místního obyvatelstva k židovským občanům celkem věrně dokumentují dva časopisy, které zde byly vydávány. Třebíčský týdeník Hlasy ze západní Moravy přinášel povětšinou zprávy ironické až výhružné. V dobách usilování o samostatný československý stát lze snad pochopit vytýkání používání německého jazyka Židům, ovšem někdy byli napadáni zcela nekulturním způsobem.

Místní týdeník Velkomeziříčsko se vyjadřuje poněkud tolerantněji a místní židovské obyvatele chápe většinou jako své spoluobčany, kteří se odlišují pouze vírou. Když r. 1919 měli haličští Židé přijít na zámek do blízkých Zahradišť, zveřejnilo Velkomeziříčsko následující: „Ve čtvrtek 28. srpna bylo naše město vzrušeno zvěstí: ‚Polští Židé jsou zde‘. Všecko obyvatelstvo ihned pochopilo, co znamená taková nadělení. Neboť kdo polské Židy zná, ví, že brzy by u nás nebylo ani vajíčka, ani litru mléka, leda za cenu, kterou by platiti mohli leč lichváři a váleční zbohatlíci. A trpěli bychom všichni, jak křesťané, tak Židé, bez rozdílu. Proto tím odsouzeníhodnějším jsou násilnosti proti našim Židům, například proti domu Löfflerově podniknuté. Toto nebezpečí poznalo všechno obyvatelstvo bez rozdílu zaměstnání a politického přesvědčení, všichni jednosvorně jsme se vzepřeli, aby Židům nebylo dovoleno usaditi se na našem okrese.“³

V demokratické první republice vytvořili Židé i vlastní Spojenou stranu židovskou. Ve volbách do poslanecké sněmovny získala v okrese Velké Meziříčí: r. 1920 – 63 hlasů, r. 1925 – 20 hlasů, r. 1929 – 6 hlasů.

Ojedinělým projevem soudržnosti židovské obce se staly sjezdy židovských rodáků. Ve Velkém Meziříčí se scházeli lidé místní se souvěrci, kteří se během svého života odstěhovali do jiných měst, nejvíce do Vídně. O jednom takovém setkání zveřejnilo Velkomeziříčsko: „Sjezd židovských rodáků z města našeho konal se v městě ve dnech 6., 7., a 8. června 1925. Dojelo do města našeho celkem 30 osob, mezi nimi lidé vynikajícího společenského postavení a značného hospodářského významu. Čtyřčlenná deputace jich dostavila se do obecní kanceláře a odevzdala do rukou starosty dar 500 Kč pro místní chudé. Starosta jim poděkoval za tento dar a poukázal na to, že poměr mezi obyvateli města našeho vyznání křesťanského

³ Týdeník Velkomeziříčsko, 30. srpna 1919.

i židovského byl za války i po převratu příznivý a přátelský. Za příčinou sjezdu konaly se slavnosti v synagoze a na hřbitově.“⁴

Začátek 30. let zdál se být obdobím nejvyšší možné asimilace židovského obyvatelstva. Řada Židů dosáhla vysokého společenského postavení a stala se váženými občany.

1.2. Rabíni velkomeziříčské židovské obce

Ústřední postavou židovské náboženské obce je rabín, který rozhoduje o otázkách náboženského kultu, rodinném právu a působí částečně jako soudce. Během bohoslužeb pronáší pouze kázání, působí jako učitel náboženství. Obecně rabíni patří mezi muže nejvzdělanější, již po celý život studují Bibli, Talmud a rabínskou literaturu.

1660 – 1661 **Efraim Kohen** (1616 Vilnius – 1678 Budín) - autor respons ke kodexu Šulchan aruch, nazvaných Šaarej Efraim (Brány Efraimovy). Spolehlivé zprávy o životě tohoto významného učenice se dozvídáme z úst jeho syna Jehudy Löba v předmluvě jmenovaného díla, které Jehuda vydal po smrti svého otce. Rabínský úřad ve svém rodném městě zastával Efraim Kohen 20 let. Pronásledování Židů v Polsku v 50. letech 17. století ho přinutilo odejít na Moravu, kde našel útočiště. Po šesti letech odešel do Prahy, kde přechodně vykonával funkci učitele. Poté odešel do Vídně, kde byl činný do r. 1666 jako domácí rabín a učitel pozdějšího rabína v Uherském Brodě Koppela Fränkela. V tomto roce odchází do Budína, kde 3. 6. 1678 ve stáří 62 let zemřel. V době I. turecké války 17. 8. 1663 – 10. 8. 1664 bylo moravské Židovstvo silně ohroženo Turky. Efraim Kohen směl proto r. 1663 Moravu opustit a vrátil se r. 1657. Místa jeho působnosti na Moravě jeho syn nesděluje. Jedno místo v jeho sbírce se však týká Meziříčí, nikoli ovšem vykonávání rabinátu.

⁴ Týdeník Velkomeziříčsko, 13. června 1925.

Existuje ale přímé svědectví ve sbírce Zemach Zedek. Z uvedených pramenů se dozvídáme, že byl rabínem ve Velkém Meziříčí od 6. 9. 1660 do 23. 9. 1661. Jestli zde Efraim Kohen působil celých šest let svého pobytu na Moravě, nelze bohužel zjistit.

- 1710 – 1719 **Arje Jehuda Löb, ben Menachem Mendel** (zemřel 1755 v Mikulově)
- 1780 **Juda Löb Lemberger** (zemřel 1792 ve Schwabachu) – byl synem třebíčského rabína Josefa Lwóva. R. 1758 byl rabínem v Mikulově.
- 1784 – 1800 **Salomo ben Perez Flesch** (asi 1750 Mikulov – 1832 Nitra) – 4. 11. 1789 se zúčastnil jako rabín jihlavského okresu volby moravského zemského rabína. V r. 1800 byl povolán do Nitry, kde 16. 1. 1832 zemřel.
- 1800 – 1806 **Ahron**
- 1807 – 1823 **Tobia Levit** (zemřel 1823 v Polné) – narodil se v Hořicích jako syn rabína Meira Löba Levita a Sary T. Mores Maggi-Wengraw. Vzdělání získal v ješívě známého Ezechiela Landaua (Ezechiel Landau byl vrchním rabínem pražským a představoval silný hlas konzervativní opozice. Postavil se proti reformnímu židovskému školství, které prosazovalo asimilační a světské prvky). Před svým nástupem do Meziříčí byl rabínem v několika českých městech. R. 1807 už zastává úřad v Meziříčí. V době jeho působení zde mu v Praze vychází dílo vysoké hodnoty Berure ha-Middoth, kde se autor osvědčil nejen jako dobrý matematik, ale i vynikající znalec Talmudu. Zabýval se také talmudskými a halachickými problémy, ale nezveřejňoval je, protože podle jeho mínění to nemělo žádný užitek. Jeho prasynovec Leopold Löw o něm vypráví, že ho často navštěvovali vysocí důstojníci a dávali mu matematické otázky. V posledních letech svého života oslepl na obě oči. V důsledku ohně, který r. 1823 zničil všechny domy ve Velkém Meziříčí, odešel starý nemocný muž do Polné, kde brzy zemřel.

- 1824 – 1841 **Josef B. Feilbogen** (1784 zemřel 1867 ve Strážnici, pohřben v Holešově) dosáhl vzdělání na škole Samuela Kelnise a stal se jedním z nejvýznamnějších židovských učenců. Působil v Písečném nad Dyjí, Brtnici a Dolní Kounici. V Meziříčí působil 17 let a r. 1841 odchází do Holešova, kde zastával úřad rabína 26 let. Zemřel r. 1867 v domě svého syna Samuela Mosese Feilboga, rabína ve Strážnici.
- 1842 – 1851 **Jakob Löb Pollak** (1802 Ivančice – 1851 Velké Meziříčí) – je opakem svého předchůdce a představuje nový směr. Jeho přítel J. H. Weiss ho označil jako „Tóry zběhlého a slavného kazatele podle vkusu nové doby“. Narodil se v Ivančicích, mládí strávil v ješivě Mordechaje Beneta v Mikulově. V r. 1842 byl již rabínem v Meziříčí. Zemřel 14. 2. 1851. Pozornost, které se těšil v Meziříčí, je vidět ze zprávy, kterou napsal člen obce Meir Schnürmann o jeho pohřbu: „Nebyla nikdy taková účast na pohřbu od té doby, co zemřel známý cadik (světec) Rabi Jakob Pollak, rabín naší obce.“
- 1853 – 1863 **Dr. Moritz Hirschfeld** (1823 Sasín – 1913 Vídeň) – syn Emanuela Isaka Hirschfelda a Marie, rozené Landesmannové. Narodil se 2. 4. 1823 v Sasíně na Slovensku. Do úřadu v Meziříčí nastoupil r. 1853, v květnu 1863 převzal rabinát v Temešváru. Zemřel 13. 4. 1913 ve Vídni.
- 1864 – 1873 **Dr. Benjamin Feilbogen** (1822 Dolní Kounice – 1914 Vídeň) – byl žákem Saloma Quetsche. Nejdříve žil v domě svého otce v Holešově, později dosáhl rabinátu v Heřmanově Městci. Z doby jeho působení v Meziříčí pochází kniha B'ene Josef - připomínky k výrokům otců, Lipsko 1872. Dílo je věnováno jeho tchánovi Isaku Löbu Hamburgerovi. Dr. Benjamin Feilbogen zůstal v Meziříčí do r. 1873, potom odešel do Vídně, kde vyučoval náboženství na středních školách. Zemřel 21. 12. 1914. Jeho syn, profesor Sigmund Feilbogen se stal ekonomem v první republice.

1875 – 1901 **Dr. Michael Weiner** (1844 Maďarsko – 1901 Velké Meziříčí) – navštěvoval ješívu v Bratislavě a ve studiích pokračoval na seminářích pro rabíny ve Vratislavi a Budapešti. Jeho první místo bylo Velké Meziříčí, kam byl povolán r. 1875 a zde zůstal až do své smrti 8. 5. 1901. Po jeho smrti nebyl rabinát již více obsazen.

Agendu vedli v letech 1902 – 1906 dr. Samuel Pollak z Třebíče, r. 1907 dr. J. Kahan ze Znojma, v letech 1908 – 1921 dr. Johan Stössler z Třebíče a do své smrti v r. 1925 též meziříčský vrchní kantor Josef Steiner.⁵

1.3. Významní představitelé židovské obce

Hersch Löwenstein – kolem r. 1810

Ignaz Beer – obchodník, činný od r. 1862 do r. 1867

David Kellner – obchodník, činný od r. 1868 do r. 1872

Wilhelm Bäck – majitel továrny na likéry, 1875 a 1876

David Minkus – obchodník, 1876 – 1879

J. G. Müller – od r. 1873 do r. 1875 a od r. 1879 do r. 1912, zasloužil se o velký rozvoj židovské obce

Sigmund Löffler – 1912 – 1919

Adolf Fuchs – 1919 až do své smrti r. 1928⁶

1.4. Významné osobnosti meziříčské židovské obce

MUDr. Leopold Beer (1802 ve Velkém Meziříčí - ?) – syn učitele v židovské škole ve Velkém Meziříčí, v letech 1828 – 1841 praktický lékař ve svém rodišti (v židovském městě), pak se přestěhoval do Brna, kde byl městským fyzikem a členem stálé lékařské komise pro Moravu. Autor odborných článků z oboru.

⁵ Gold, H.: Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. Brünn 1929, s. 227-231.

⁶ Gold, H.: Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. Brünn 1929, s. 231.

Ludwig Brügel (6. 2. 1866 Velké Meziříčí – 30. 8. 1942 Terezín) – meziříčský rodák židovského původu, novinář, historik rakouského dělnického hnutí. Absolvent brněnského gymnázia, po vídeňských studiích medicíny působil v různých rakouských novinách. Od roku 1918 tiskovým šéfem vídeňské Státní kanceláře. Vedle početných historicko-politických a sociálně-právních studií je i autorem pětisvazkových „Dějiny rakouské sociální demokracie“ (1922-25).

Izák Hirsch Weiss (1815 Velké Meziříčí – 1905) – rabín, rodák z Velkého Meziříčí, editor kritických vydání starých rabínských spisů, vynikající znalec celé talmudské a potalmudské literatury - nejdůležitější dílo: pětisvazkové Dod dor ve – dorešav (Dějiny tradice až do vypuzení židů ze Španělska, 1871-91).

MUDr. Arnold Pick (20. 7. 1851 Velké Meziříčí – 4. 4. 1924 Praha) – velkomeziříčský rodák, neurolog, psychiatr, univerzitní profesor. Po absolutoriu jihlavského gymnázia a vídeňské medicíny (1875) působil ve Vídni, Berlíně a ve Wehnenu. Od r. 1877 v Praze, kde se habilitoval a později byl jmenován profesorem (1886) zdejší německé univerzity. Současně ředitelem ústavu v Dobřanech (1880-86) a přednostou psychiatrické kliniky (1886-1921). Autor odborných i sociálně-kritických prací. Byl objevitelem tzv. Pickovy nemoci (1898) – demence podobné Alzheimerově chorobě, degenerativního onemocnění postihujícího převážně extrapyramidový systém. Nemoc má rychlý průběh: zhoršování paměti, poruchy mluvy, dysartrie, agramatická struktura vět, změna iniciativnosti osobnosti směrem k apatii.

Živobytím židovských obyvatel byl především obchod, v 18. a 19. století též podomní, tzv. hauzírnictví, pro Meziříčí typickým odvětvím byl obchod se lnem ve velkém. Věnovali se rovněž drobným řemeslům, hlavně pro vnitřní spotřebu – od 2. pol. 17. století jsou v pramenech jmenováni řezníci, pekaři, krejčí, koželužové, sklenáři, ale i tkaničkář a vinopalník. Zcela zvláštní postavení měli tzv. dvorští Židé, kteří poskytovali vrchnosti finanční a obchodní služby – k r. 1676 Abraham Levi, poč. 18. století Hiršl Zeisl.

Po uvolnění společenských a hospodářských omezení v pol. 19. století se Židé naplno pustili do podnikatelské činnosti. K prosperujícím podnikům patřila továrna na sukno W. Bäcka (v letech 1849 až 1942) a především proslulé klihárný: Jakuba Buchsbauma (v letech 1820 až 1942, největší závod svého druhu v rakouské říši i v republice), Adolfa Fuchse (1820 až 1930), Markuse Wachtla (1845 až 1910), Gustava Müllera (1863 až 1942) a Alberta Fischera (1907 až 1925). Všeobecně známá byla panská palírna u Müllerů na Vrchovecké ulici, Kohnreinovo zelinářství, Rufeisenovo sklenářství a hospoda U Fuchsů, později u Wachtlů na Židovské-Dalimilově ulici.

Židovská obec měla až do r. 1851 vlastní politickou samosprávu, z židovských rychtářů jako představitelů komunity známe jménem: Abrahama Žďárského r. 1665, Jakuba Kokrle r. 1666-67, Filipa Davida r. 1679, Löbla Zeisla r. 1701, Abrahama Gerstla r. 1767. Od r. 1851 fungovala již jen náboženská obec.

2. Nacistická genocida židovských obyvatel ve Velkém Meziříčí

2.1. Perzekuce Židů za 2. světové války ve Velkém Meziříčí

Protižidovské nálady a tendence se u nás začaly projevovat už v době druhé republiky, koncem roku 1938 a začátkem roku 1939. Březnová okupace zbytku republiky pak přinesla organizované tažení proti židovskému obyvatelstvu i do Čech a na Moravu. Německá koncepce byla do všech podrobností promyšlená a vysoce účinná. Diskriminační zákony a omezující nařízení byly uváděny do praxe postupně. Nejprve nacisté zakázali Židům podnikat a provozovat některá povolání. Potom následoval zákaz navštěvovat divadla, kina, kavárny, restaurace i ostatní společenské podniky a místnosti. Tato opatření byla doprovázena konfiskací telefonních přístrojů a rozhlasových přijímačů. Nato nacisté začali zabavovat židovská peněžní a valutová konta, a dokonce přikázali odevzdat šperky a ostatní starožitné cennosti. Vyloučili Židy ze železniční přepravy. V hromadné dopravě jim bylo povoleno používat jen vyhrazené části přepravního prostředku. Nesměli pobývat v parcích ani v jiných atraktivních částech měst. Od dvaceti hodin večer do šesti ráno nesměli vycházet mimo domov. Dostávali potravinové lístky označené písmenem „J“ se zkrácenými přiděly. Byli vyloučeni z veřejných a soukromých škol. Ve Velkém Meziříčí plnění těchto nařízení přísně kontrolovala a sledovala především německá komunita za účasti vlajkařů.

Po Mnichovu se počet Židů ve Velkém Meziříčí podstatně zvýšil. Šlo o vyhnance od Jihlavy, Pohořelic, Slavonic, Vranova nad Dyjí. Jiní Židé se zase v této době z města odstěhovali. Proto je dnes velmi obtížné dohledat všechny Židy, kteří za okupace ve Velkém Meziříčí a okolí bydleli. V prvních letech protektorátu usilovali nacisté o co možná nejradikálnější snížení počtu židovského obyvatelstva jeho vyhnáním. K tomu sloužil celý rafinovaný systém diskriminačních a přímo

teroristických opatření. Prakticky šlo o vyhánění spojené s úplnou či alespoň velmi podstatnou expropriací. Za povolení k emigraci bylo nutno zaplatit vysoké daně a dávky. Zbýlý majetek byl vynuceně předán německým bankám do správy k „věrné ruce“ (Treuhand). Například Kurt Wolfenstein, vyhnaný ze Znojma, odcestoval tímto způsobem z Velkého Meziříčí s dcerou Charlottou do USA. Mnozí Židé byli i s rodinami zatčeni a následně byli zavražděni v koncentračních táborech. Jiní Židé opouštěli protektorát ilegálními cestami, zejména útekem na polské území, později přes slovenskou hranici.

Když 27. září 1941 Reinhard Heydrich nastoupil jako zastupující říšský protektor na Pražský hrad, kde nahradil dosavadního protektora Konstantina von Neuratha, rozhodl se radikálně zasáhnout. Již 29. září 1941 vydal výnos nařizující uzavření všech židovských synagog a modliteben s odůvodněním, že se staly shromaždištěm podvrtných židovských elementů a ohniskem šeptané propagandy. Bohoslužebné předměty a cennosti musely být neodkladně předány do připravovaného muzea „vyhynulé rasy“ (dnes Židovské muzeum spravované Federací židovských obcí v Praze). V pozemkové knize byl židovský majetek označen červeným razítkem „JUDE“ a v letech 1941-1942 byl následně zkonfiskován. Nacisté nařídili uvalit ochrannou vazbu na Čechy, kteří zvláště demonstrativně projeví své přátelství k Židům. Označili je za elementy, které tímto postojem chtějí dokumentovat své i jinak vůči Říši nepřátelské zaměření. V následujících dnech byla uzavřena ve Velkém Meziříčí historická synagoga. Vyšla další protizidovská opatření, především proti těm, kteří se Židy solidarizovali a pomáhali jim. Ti byli označeni za „židomilné Čechy“. Všechna tato opatření nacistické okupační úřady přijímaly s jediným bezprostředním cílem – zabezpečit připravované deportace Židů a jejich fyzickou likvidaci.

Už v roce 1941 došlo k deportacím Židů do Terezína. První transporty byly vypraveny v listopadu 1941 z Prahy. Masové transporty byly organizovány i v roce 1942. Židé z Velkomeziříčska byli zařazeni především do sběrného transportu Av a Aw v Třebíči ve dnech 18. května a 22. května 1942 v celkovém počtu 1370 osob (podle dokumentace následně z transportu Av Třebíč z 18. května zahynulo 678 osob

a 42 jich bylo osvobozeno, z transportu Aw Třebíč z 22. května zahynulo 632 osob a 18 bylo osvobozeno). Židům bylo povoleno si vzít do transportu jen nejnnutnější osobní potřeby, byl jim zabaven movitý i nemovitý majetek včetně cenných předmětů. Z některých pramenů je zřejmé, že již před těmito transporty z Třebíče docházelo k zatýkání mnohých Židů a jejich následnému odvezení do koncentračních táborů. Do transportů Av a Aw bylo zařazeno více než 80 Židů z Velkého Meziříčí. K tomu je nutno přičíst i 17 Židů již dříve zatčených a umučených. Počet 97 zavražděných Židů z Velkého Meziříčí je varující. Místní občané si vysoce cenili lékařskou péči, kterou jim poskytoval MUDr. Otakar Schück. Německá komunita ve Velkém Meziříčí se nenamáhala, aby MUDr. Otakar Schück s rodinou zůstal ve městě. Nepomohlo ani to, že se narychlo odstěhoval s rodinou do Bobrové ke svým příbuzným.

Tímto barbarským jednáním nacistů byla zcela zlikvidována Židovská náboženská obec ve Velkém Meziříčí, jediná židovská komunita na území bývalého politického okresu Velké Meziříčí. Pro tento hrůzný čin německých nacistů, na kterém se podíleli i Němci a jejich přísluhovači z Velkého Meziříčí, nelze přijmout žádné ospravedlnění.

2.2. Dobové zprávy z místního tisku Velkomeziříčsko

Události konce 30. let přesvědčily, že antisemitismus nezmizel z českého charakteru. Jako důkaz mohou posloužit dobové citace z článků v týdeníku Velkomeziříčsko, které zde uvádím pro ilustraci tehdejší doby.

„Ve Velkém Meziříčí objevily se v těchto dnech několikrát ráno protižidovské nálepky, nalepené na oknech, dveřích a zdech městských domů, a to i na domech, které nepatří Židům.“

(Velkomeziříčsko, 26. listopadu 1938)

„Advokát JUDr. Richard Peck prohlašuje, že nemá židovských předků a vyhrožuje soudním stíháním pomlouvačů.“

(Velkomeziříčsko, 26. listopadu 1938)

„Na árijských obchodech a živnostech velkomeziříčských je nyní umístěn dvojjazyčný nápis Arisches Geschäft – árijský obchod. Před tím byly dvojjazyčným nápisem neárijský obchod označeny obchody židovské.“

(Velkomeziříčsko, 1. dubna 1939)

„**Vydávali se za gestapo.** V pondělí večer přišli do vily továrníka Buchsbauma ve Velkém Meziříčí dva neznámí muži, vydávající se podvodně za členy Gestapa, a vyzvali jej, aby jim vydal jako Žid podle nových zákonů veškerou peněžní hotovost a všechny cenné věci. Výzvě bylo vyhověno, jeden z mužů inkasoval 5413 K na hotovosti a oběma byly vydány šperky a cenné věci v hodnotě asi 66 000 K. Zatím co jeden z vetřelců šel s továrníkem k ohnivzdorné pokladně pro peníze, hlídal druhý rodinu a služebnictvo. Před odchodem nařídili vetřelci přítomným, že nikdo nesmí před 23. hod. z budovy vycházeti – zřejmě proto, aby získali čas k pohodlnému útěku. Tak se stalo, že případ byl hlášen četnictvu značně opožděně v době, kdy pachatelé zmizeli beze stopy. Poměrná snadnost, s jakou se podařil neznámým mužům jejich kousek, se dá vysvětlit jen psychózou doby.“

(Velkomeziříčsko, 1. červenec 1939)

„**Nařízení o židovském majetku.** Nařízením říšského protektora ze dne 21. června bylo ustanoveno, že Židé a židovská osobní sdružení smějí převáděti nemovitosti, podíly na nich, propachtovati je, nakládati s cennými papíry a hospodářskými závody jen se souhlasem protektora nebo úřadů jím zmocněných. Židům bylo nařízeno, aby do 31. července přihlásili u Národní banky předměty ze zlata, stříbra nebo platiny, drahokamy a perly, které jsou jejich vlastnictvím, a bylo jim zakázáno tyto předměty zcizovati i nabývati. Ježto jde o rozsáhlé omezení disposiční volnosti, je rozhodnutí o tom, kdo se považuje za Žida, velmi důležité. Podle nařízení protektorova považuje

se za Žida především ten, kdo mezi prarodiči má nejméně 3 Židy. Prarodiči jsou dědeček a babička z otcovy strany a dědeček a babička z matčiny strany. Za Žida se považuje z prarodičů každý, kdo přísluší nebo někdy příslušel k židovské náboženské společnosti. Ožehavá je otázka příslušnosti tzv. míšenců. Za míšence se považuje osoba, z jejíchž prarodičů (dvou dědečků a dvou babiček) aspoň 2 byli Židy, tj. přísluší nebo někdy příslušeli k židovské náboženské společnosti. Tito míšenci se považují za Židy a platí o nich omezení týkající se židovského majetku, jen je-li splněna některá z dalších podmínek: a) příslušel-li míšenec 15. srpna 1935 k náboženské společnosti židovské nebo byl-li po tomto datu do ní přijat, b) byl-li 15. srpna 1935 v manželství se Židem nebo po tomto datu do manželství se Židem vstoupí, c) pochází-li z manželství se Židem, uzavřeného po 15. srpnu 1939, d) narodí-li se z nemanželského styku se Židem po 31. červenci 1936. Směrnice tyto jsou praktické hlavně u dětí, pocházejících ze smíšených manželství, to je takových manželství, v nichž jeden z manželů je Žid. Příklad: Je-li jeden z manželských rodičů Žid, považují se děti za Židy, jestliže se narodily z manželství uzavřeného po 15. srpnu 1935. Bylo-li manželství uzavřeno před 15. srpnem 1935, děti v něm narozené se za Židy nepovažují. Za Žida se nepovažuje míšenec, který sice byl v manželství se Židem, ale manželství bylo před 15. srpnem 1935 zrušeno smrtí nebo právoplatně rozloučeno. Jak patrně, neuplatňuje se při židovské kvalifikaci hledisko čistě rasové, rozhodující je pouhá příslušnost prarodičů k židovské náboženské společnosti. Podle hořejšího nařízení se např. nepovažuje za Žida osoba, která přísluší k náboženské společnosti židovské, jestliže ani jeden nebo jen jediný z jejích prarodičů příslušel k náboženské společnosti židovské.“

(Velkomeziříčsko, 8. července 1939)

„Židovská otázka. Podobně jako v jiných okresech vydal Okresní úřad ve Velkém Meziříčí na základě zákona o organizaci veřejné správy č. 125/1927 Sb. z. a n. v zájmu veřejné bezpečnosti, klidu a pořádku nařízení o Židech. Podle tohoto nařízení musí být živnostenské podniky, jakož i jiné podniky, provozované po živnostensku, jichž majiteli nebo provozovateli jsou osoby židovského původu

označeny nápisem: ‚Židovský obchod (závod)‘. Veřejné místnosti, jako jsou hostince, kavárny, vinárny, veřejné čítárny atd., pokud budou opatřeny zřetelným označením ‚Židé nejsou vítáni‘, prohlašují se za nepřístupné pro návštěvníky židovského původu. Jestliže není v místě žádný židovský podnik toho druhu, mohou býti v podnicích Židům nepřístupným vyhrazeny pro židovské návštěvníky zvláštní místnosti. Takové místnosti musí býti uvnitř i zevně zřetelně označeny. Na koupalištích veřejně přístupných budťež pro Židy vyhrazena zvláštní oddělení. Všechna tato opatření musí být provedena nejpozději do 15. 9. 1939. Nedbání příkazů a zákazů tohoto nařízení bude okres. úřadem trestáno peněž. Pokutou od 10 – 5000 K nebo trestem na svobodě od 12 h. do 14 dnů.“

(Velkomeziříčsko, 9. září 1939)

„Vyřazování Židů z hospodářského života započne v oboru maloobchodu. V podnicích, které jsou v židovských rukách a mají židovské vedení, může býti židovské vedení odstraněno. Zlato, platina a stříbro, jakož i drahokamy a perly, mohou býti prodávány jen se svolením říšského protektora u obchodní společnosti Hageda v Praze II. Je zavedena povinnost všech židovských podniků a živnostních provozoven přihlásiti pozemkový majetek a práva na něm, majetek tuzemský i zahraniční, všechny akcie, podílnická práva a účastenství všeho druhu na židovských podnicích. Židovské podniky, které by byly vedeny proti zákazu, mohou býti policejně uzavřeny. Zákazem podniků s židovským vedením bude odstraněn židovský vliv na náš hospodářský život.“

(Velkomeziříčsko, 17. února 1940)

„Vyhláškou Okresního úřadu ve Velkém Meziříčí bylo zakázáno Židům nakupovati v árijských obchodech mimo dobu pro ně stanovenou.“

(Velkomeziříčsko, 22. února 1941)

2.3. Jména deportovaných židovských občanů z Velkého Meziříčí

Výpis z Deportálních transportů Av Třebíč z 18. května 1942 a Aw Třebíč z 22. května 1942 Židů z Velkého Meziříčí, kteří se již nevrátili nazpět. Zdroj: Terezínská pamětní kniha, Terezínská iniciativa – Melantrich 1995. Seznam byl doplněn o některá chybějící jména po konzultaci s bývalou ředitelkou Muzea Velké Meziříčí PhDr. Marií Ripperovou.

Příjmení, jméno	Narození	Fyzické stáří	Transport
Beck Edmund	8. 4. 1878	64	Az 25. 5. 1942 Lublin
Beck Josef	11. 3. 1897	45	Az 25. 5. 1942 Lublin
Becková Anežka	30. 6. 1891	51	Az 25. 5. 1942 Lublin
Becková Anna	20. 2. 1891	51	Az 25. 5. 1942 Lublin
Becková Irena	10. 3. 1927	15	Az 25. 5. 1942 Lublin
Berglová Růžena	10. 3. 1887	55	Az 25. 5. 1942 Lublin
Berglová Vilemína	22. 4. 1880	60	Az 25. 5. 1942 Lublin
Blumová Irena	25. 10. 1891	51	Eq 12. 10. 1944 Osvětim
Braun Aron	14. 11. 1856	86	+ 29. 7. 1942 Terezín
Braun Otto	24. 5. 1928	14	Az 25. 5. 1942 Lublin
Braunová Gisela	12. 2. 1895	47	Az 25. 5. 1942 Lublin
Braunová Lily	28. 7. 1924	18	Az 25. 5. 1942 Lublin
Buchsbaum Herbert	16. 10. 1901	43	Er 16. 10. 1944 Osvětim
Buchsbaumová Matylida	5. 5. 1866	76	Av 18. 5. 1942 Terezín
Buchsbaumová Elsa	13. 12. 1892	52	Es 19. 10. 1944 Osvětim
Bulter Joachim	25. 7. 1864	78	+ 30. 8. 1942 Terezín
Deutshová Jakubina	16. 9. 1898	44	Az 25. 5. 1942 Lublin
Deutshová Růžena	21. 8. 1889	53	Az 25. 5. 1942 Lublin
Drechsler Šimon	3. 8. 1883	59	Az 25. 5. 1942 Lublin
Drechslerová Josefína	7. 2. 1885	57	Az 25. 5. 1942 Lublin
Druckerová Jana	9. 11. 1866	76	+ 15. 6. 1944 Terezín

Příjmení, jméno	Narození	Fyzické stáří	Transport
Epsteinová Františka	20. 9. 1872	70	Bv 15. 10. 1942 Treblinka
Friedrich Jindřich	24. 3. 1909	33	Az 25. 5. 1942 Lublin
Friedrichová Anna	31. 8. 1909	33	Az 25. 5. 1942 Lublin
Fuchs Julius	17. 1. 1860	82	Av 18. 5. 1942 Terezín + 9. 9. 1942 Terezín
Fuchsová Růžena	24. 5. 1867	75	Bw 19. 10. 1942 Treblinka
Gieskan Emil	15. 3. 1880	62	Av 18. 5. 1942 Terezín
Gieskanová Růžena	1884	58	Av 18. 5. 1942 Terezín
Guttmann Ervin	11. 8. 1913	29	Dl 6. 9. 1943 Osvětim
Häutler Jindřich	4. 9. 1927	15	Az 25. 5. 1942 Lublin
Häutlerová Bedřiška	5. 4. 1903	39	Az 25. 5. 1942 Lublin
Hellerová Amálie	31. 10. 1886	56	8. 8. 1940 odešla do Prahy
Hofmannová Margareta	2. 2. 1893	49	+ 14. 8. 1943 Terezín
Hofmannová Ruth	31. 7. 1921	21	Dl 6. 9. 1943 Osvětim
Inwaldová Eliška	20. 12. 1891	51	Av 18. 5. 1942 Terezín
Jellinek Michael	18. 7. 1867	75	+ 14. 2. 1943 Terezín
Kafka Pavel	26. 11. 1908	34	Aw 22. 5. 1942 Terezín
Kleinerová Eliška	24. 10. 1894	48	Av 18. 5. 1942 Terezín
Kohnreinová Růžena	8. 5. 1886	56	Az 25. 5. 1942 Lublin
Leuler Leopold	?	?	Aw 22. 5. 1942 Terezín
Müller Bernard	31. 12. 1911	31	Az 25. 5. 1942 Lublin
Müller Gustav	9. 12. 1877	65	Az 25. 5. 1942 Lublin
Müller Heřman	26. 11. 1869	73	Av 18. 5. 1942 Terezín
Müllerová Štěpánka	21. 9. 1887	55	Az 25. 5. 1942 Lublin
Neumann Ludvík	8. 2. 1881	61	Az 25. 5. 1942 Lublin
Neumann Rudolf	13. 4. 1884	58	Az 25. 5. 1942 Lublin
Neumannová Anna	28. 2. 1892	50	Az 25. 5. 1942 Lublin
Neumannová Klementina	17. 7. 1879	63	Az 25. 5. 1942 Lublin

Příjmení, jméno	Narození	Fyzické stáří	Transport
Neumannová Marie	2. 5. 1881	61	Az 25. 5. 1942 Lublin
Pick Zikmund	8. 1. 1884	58	Av 18. 5. 1942 Terezín
Picková Gisela	27. 11. 1887	55	Av 18. 5. 1942 Terezín
Pisker Ignác	1. 7. 1874	68	Bw 19. 10. 1942 Treblinka
Pisker Jindřich	31. 8. 1920	22	Transport 14. 9. 1943
Piskerová Pavla	14. 10. 1886	56	Bw 19. 10. 1942 Treblinka
Pokorná Elsa	11. 8. 1890	52	Az 25. 5. 1942 Lublin
Pollaková Žofie	22. 11. 1882	60	Az 25. 5. 1942 Lublin
Půžová Bedřiška	4. 2. 1907	35	Az 25. 5. 1942 Lublin
Rufeisenová Regina	10. 10. 1874	68	Bw 19. 10. 1942 Treblinka
Rumlerová Bedřiška	5. 8. 1910	32	Transport 5. 7. 1943 + 1944 Osvětim
Sander František	2. 12. 1892	50	Av 18. 5. 1942 Terezín
Sanderová Markéta	29. 5. 1896	46	Av 18. 5. 1942 Terezín
Saxlová Gertruda	31. 12. 1900	42	Az 25. 5. 1942 Lublin
Saxlová Helena	29. 7. 1873	69	Av 18. 5. 1942 Terezín
Schmidtová Růžena	27. 10. 1879	63	Av 18. 5. 1942 Terezín
Schnablová Rudolfina	1877	65	Av 18. 5. 1942 Terezín
Schück Otakar MUDr.	4. 11. 1894	48	Az 25. 5. 1942 Lublin
Schück Zdeněk	31. 7. 1928	14	Az 25. 5. 1942 Lublin
Schücková Dagmar	30. 3. 1930	12	Az 25. 5. 1942 Lublin
Schücková Edita	17. 5. 1907	35	Az 25. 5. 1942 Lublin
Schwartzwaldová Anna	8. 11. 1879	63	Ds 18. 12. 1943 Osvětim
Spitz Julius	18. 8. 1903	39	Az 25. 5. 1942 Lublin
Spitzer Arnold	11. 11. 1868	74	+ 13. 1. 1944 Terezín
Spitzová Helena	26. 11. 1872	70	+ 1. 8. 1942 Terezín
Steckelmacherová Olga	9. 4. 1881	61	Az 25. 5. 1942 Lublin
Steinerová Regina	12. 3. 1855	87	+ 4. 6. 1942 Terezín

Příjmení, jméno	Narození	Fyzické stáří	Transport
Szalay Rudolf	10. 7. 1885	57	Az 25. 5. 1942 Lublin
Szalayová Anna	3. 7. 1888	54	Az 25. 5. 1942 Lublin
Szalayová Gertruda	24. 9. 1921	21	Az 25. 5. 1942 Lublin
Szalayová Hedvika	12. 1. 1926	16	Az 25. 5. 1942 Lublin
Taussigová Jindřiška	15. 8. 1868	74	Bw 19. 10. 1942 Treblinka
Thierfeld Pavel	16. 2. 1923	19	Av 18. 5. 1942 Terezín
Thierfeldová Emma	1887	55	Av 18. 5. 1942 Terezín
Urbachová Berta	28. 12. 1865	77	Bw 19. 10. 1942 Treblinka
Waldmann Karel	23. 10. 1913	29	Aw 22. 5. 1942 Terezín
Weiner Arnold	23. 5. 1871	71	Av 18. 5. 1942 Terezín
Weinreb Geza	17. 4. 1890	52	Az 25. 5. 1942 Lublin
Weinrebová Eva	14. 12. 1928	14	Az 25. 5. 1942 Lublin
Weinrebová Olga	19. 2. 1898	44	Az 25. 5. 1942 Lublin
Weiss Bedřich	23. 3. 1908	34	Av 18. 5. 1942 Terezín
Weiss Hermann	25. 12. 1873	69	+ 31. 7. 1942 Terezín
Weissová Melánie	11. 12. 1902	40	Az 25. 5. 1942 Lublin
Wertheimová Anna	31. 5. 1873	69	Ds 18. 12. 1943 Osvětim
Wilheim Artur	28. 12. 1872	70	+ 18. 10. 1942 Terezín
Wilheimová Eliška	14. 4. 1884	58	Az 25. 5. 1942 Lublin
Wolfenstein Rudolf	2. 3. 1290	22	Az 25. 5. 1942 Lublin
Wolfenstein Valtr	19. 10. 1913	29	Az 25. 5. 1942 Lublin
Wolfensteinová Helena	15. 6. 1890	52	Az 25. 5. 1942 Lublin
Wolfensteinová Sidonie	10. 4. 1911	31	Az 25. 5. 1942 Lublin
Wotzilka Arnošt	5. 6. 1894	48	Az 25. 5. 1942 Lublin
Wotzilka Bedřich	29. 8. 1886	56	Az 25. 5. 1942 Lublin
Wotzilka Tomáš	7. 4. 1926	16	Az 25. 5. 1942 Lublin
Wotzilková Emilie	14. 3. 1920	22	Az 25. 5. 1942 Lublin
Wotzilková Helena	9. 9. 1898	44	Az 25. 5. 1942 Lublin

Příjmení, jméno	Narození	Fyzické stáří	Transport
Zeisel Ignác	26. 7. 1877	65	Az 25. 5. 1942 Lublin
Zeiselová Karolína	29. 11. 1869	73	+ 6. 6. 1942 Terezín

7

Zázrakem přežilo sedm osob: Vilém Braun, Cecílie Buchsbaumová, Mariana Komrsová, Markéta Kořínková, Leo Steiner – kantor, Antonie Wachtlová a její syn Jiří Wachtl.

Židovská obec ve Velkém Meziříčí tak v roce 1942 zanikla. Jak již bylo řečeno Židovská náboženská obec ve Velkém Meziříčí byla jedinou komunitou tohoto typu na území bývalého okresu Žďár nad Sázavou. Na přelomu 19. a 20. století existovaly v okolních městech náboženské spolky, pravděpodobně s modlitebnami: ve Žďáru nad Sázavou, Novém Městě na Moravě a Velké Bíteši. V Novém Městě na Moravě se narodil americký filozof Ernest Nagel (nar. 1901), v Bystřici nad Pernštejnem významný brněnský architekt Otto Eisler (1893-1968).

⁷ Šíp, J.: Svědectví o statečnosti: Velkomeziříčsko a odboj v letech 1938-45. Český svaz bojovníků za svobodu, Velké Meziříčí 2005, s. 129-131.

3. Židovské památky ve Velkém Meziříčí

3.1. Židovská čtvrť

Ze tří stran přirozeně chráněný ostroh na soutoku řek Oslavy a Balinky pod hradem byl od raného středověku postupně osídlován. Většinu plochy zabíralo od 13. století městské jádro ulicového typu se dvěma řadami domů podél komunikace (dnešní náměstí s ulicemi Komenského a Radnickou). Volná severovýchodní plocha ostrohu mezi břehem Oslavy a jádrem – zde vymezená mlýnskou strouhou – byla zastavována až později, a proto se nazývala Novým městem. Od konce 15. století byly k ochraně jádra stavěny hradby městského opevnění – po obvodu celého ostrohu, a pak zvláště na otevřené severozápadní straně s navázáním na opevnění hradu.

Právě v prostoru Nového města se začaly usazovat (snad již od 15. století) jednotlivé židovské rodiny. Souběžně s hlavním náměstím tak vznikl ještě druhotný útvar (pozdější) Židovské ulice, opět silnicového charakteru, ovšem na obou koncích v podstatě zaslepený – pod zámek u Vrchovecké brány, z jihovýchodního konce se stáčela obloukem jen úzká ulička k Dolní bráně.

Těžiště výstavby židovské čtvrtě je gotickorenesanční a zhruba odpovídá době rozkvětu města v 16. století. Po třicetileté válce opuštěné domy byly jen zvolna obsazovány novými osadníky. Podle lánové vizitace r. 1657 měli Židé jen 10 domů, přitom hrabě Rudolf z Kounic před r. 1655 postavil na svůj náklad 6 vedle sebe ležících gruntů v bloku, z nichž 3 toho roku Židům prodal a další tři koncem 70. let. Roku 1679 bylo podle lánového rejstříku napočteno 23 židovských domů, z toho 6 koupených od křesťanů a 4 zřízené na křesťanských poustkách, tehdy byl zmíněn též židovský obecní dům, který měli získat v r. 1677 darem od hraběte Petra

z Ugarte. Koncem 80. let existovalo asi 26 židovských domů, koncem 90. let 30 a v r. 1710 bylo již započteno 32 domů.⁸

Snahou města (oproti vrchnosti, která měla z Židů stálý příjem), však bylo omezit příliv imigrantů a růst židovské čtvrtě, vzniklý spor řešil r. 1710 až sám císař Josef I., jenž nařídil vrátit přespočetné domy (nad původních 10) znovu do křesťanských rukou. Měšťané však neměli na vyplacení domů, a tak zůstalo při starém. Podle další úřední kampaně z let 1727-1728 mělo dojít k úplné separaci židovské čtvrtě, 4 domy u Vrchovecké brány a 4 na Novém městě měly připadnout křesťanům, ale ani tento příkaz zřejmě nebyl zcela naplněn. Zachoval se nám ale zato názorný plánek separace ghetta, jež nakreslil dne 16. 8. 1728 zámecký úředník František Tomáš Pacher a který je nejstarším ikonografickým dokladem velkomeziříčské židovské čtvrtě.

Ještě v r. 1790 bylo oficiálně spočítáno 32 domů, v r. 1842 pak 58 domů. Tyto údaje musíme brát s rezervou, neboť prostor ghetta byl již celý zastavěn a přitom obyvatel stále přibývalo. Totiž zatímco dříve se židovští osadníci ujímali zpustlých gruntů, pak kupovali volná městiska pro stavbu nových domů, nyní docházelo k dělení domů na více majitelů a zahušťování plochy přístavbami. Postupně bylo mnoho domů dodatečně rozděleno na 2 až 3 dílčí samostatné budovy, ať již fyzicky, nebo jen právně, jež mívaly společný vchod, střechu, ale i průčelí a dvorky. Je proto velmi nesnadné stanovit konečný celkový počet domů v židovské čtvrti. Od konce 18. století byly domy ghetta povinně označeny římskými čísly 1 až 57 + synagoga s indexy a, b, c, d pro jednotlivé domovní díly. V r. 1847 došlo k přečíslování domů, jež byly označeny římskou I až CIV opět s indexy a – d. V r. 1934 správa města reorganizovala označení budov, někdejší židovská čtvrť byla zařazena jako III. obvod (I. město, II. zámecký areál) a jejich popisným číslům bylo v zásadě předřazeno číslo 11 (např. staré čp. 45 upraveno na 1145). V r. 1907 byla nově pojmenována Židovská ulice na Dalimilovu, od r. 1943 na Novosady, boční uličky pak U Vody (lidově Na Zadě), Mlýnská, Tabáčnická (lidově Dórova), K

⁸ Klenovský, J.: Židovské památky Velkého Meziříčí. Muzeum silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí a Židovská obec v Brně, Velké Meziříčí 1997, s. 13.

Haltýři, V Podloubí a Rozkoš, domy získaly též v rámci ulic orientační čísla. Lidově byla celá čtvrť zvána Židárna.⁹

V době největšího napětí mezi počtem obyvatel a bytovými možnostmi v židovské čtvrti před pol. 19. století byly dokonce vypracovány plány na výstavbu kolonie židovských domů pod Vrchovcem (r. 1843).

Urbanistický rozvrh čtvrtě doznal poté změn jen na okrajích: v letech 1932-33 byla proražena nová trasa Vrchovecké ulice s mostem přes Oslavu a s propojením Židárny, na opačné straně byla počátkem 40. let propojena Židovská ulice s Novosady jihovýchodním směrem se zřízením nového betonového mostu. V důsledku těchto úprav se Novosady přeměnily v silniční obchvat městského jádra se všemi negativními projevy. Konečně poslední urbanistické změny nastaly po 2. světové válce, kdy jako následek zanedbání péče o domovní fond došlo k destrukci řady budov, zvláště ve střední části severovýchodní fronty hlavní ulice a jejich částečným nahrazením málo podařenými novostavbami.

Zástavba velkomeziříčské židovské čtvrtě je ponejvíce složena z dvoupodlažních domů v řadové skladbě, s charakteristickým prostorovým a dispozičním dělením. Pro časté záplavy není většina domů podsklepena. Oproti měšťanským domům je na první pohled zřetelné drobnější měřítko parcel i budov a mimořádná zahuštěnost zástavby. Z celkové výměry areálu 1,55 hektaru je více než polovina zastavěna, zbytek ploch tvoří komunikace, dvorky a jen trocha zeleně. Téměř bloková struktura obou částí čtvrtě podél hlavní ulice je u jihozápadního sektoru pročleněna čtyřmi úzkými uličkami (Mlýnská, Tabáčnická, K Haltýři a V Podloubí), v severovýchodním sektoru sloužily k příčnému propojení – kromě uliček kolem Staré synagogy – veřejné vnitřní průchody v domech. Tyto tmavé klenuté průchody, které určitě patří k nejzajímavějším zvláštnostem moravských židovských čtvrtí, bychom našli ještě v Třebíči, Rousínově a Mikulově. Ve Velkém Meziříčí vedly z dochovaných domů např. čp. v 1181 a 1182, 1189 a 1187, 1191 a 1196, 1152 a 1153, 1139, 1132, 1164. Majitelé domů však bohužel dnes tyto

⁹ Klenovský, J.: Židovské památky Velkého Meziříčí. Muzeum silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí a Židovská obec v Brně, Velké Meziříčí 1997, s. 14,18.

veřejné průchody uzavírají. Stejně pozoruhodný je klenutý průchod pod domy čp. 1188 a 1194 v ulici U Vody, takzvaný žudr, v Meziříčí lokálně zvaný „žundr“. Ale i úzké uličky – leckde s rozpínacími oblouky-prampouchy – si podržely romantický vzhled, rovněž tak komunikace při nábřeží řeky Oslavy (regulace jejích břehů byla provedena počátkem 20. století). Při Staré synagoze dříve vedla dřevěná lávka přes řeku směrem k židovskému hřbitovu.

Základ výstavby velkomeziříčské židovské čtvrtě je tedy gotickorenesanční a vývojově byl poznamenán mnoha dalšími úpravami, především po požárech. Ke gotickým prvkům patří osnovy dispozic některých domů, části obvodového zdiva původně městského opevnění, identifikované v domech čp. 1154, 1155, 1183, 1187 a 1189 (v tloušťce až 190 cm), ostění okna v čp. 1156 a kamenný portál v čp. 1187. Období renesance a baroka zástavbu obohatila o klenby (hřebínkové, valené a valené s lunetami), kamenná ostění portálů, černé kuchyně, pavlače na kamenných krakorcích. Nejvíce zřetelný je dnes ovšem klasicismus dispozicemi domů, klenbami, trámovými stropy, dřevěnými pavlačemi, zdobenými fasádami, železnými pobíjenými dveřmi a okenicemi. Mladší stavební slohy se už podstatněji neuplatnily.

V 18. století uzavírala Židovskou ulici na obou stranách – a zřejmě též v uličkách od náměstí – separační zeď s branou, podobná brána stála do 40. let 20. století v linii průčelí domů před Starou synagogou. Mlýnský náhon, lidově zvaný příkopa, vymezující jihozápadní stranu čtvrtě, byl zrušen zatrubněním v r. 1966. Uprostřed plochy Židovské ulice dlážděné nepravidelnými valouny stála kamenná kašna s obeliskem – musela ustoupit rozvoji dopravy zřejmě ve 30. letech. Domy v ghettu sloužily převážně k bydlení, v přízemí do ulice však bývaly prodejní krámký a řemeslnické dílny. Nalezli bychom zde ale též budovy institucí: obecní kancelář a byt rabína v čp. 1148, byt synagogálního sluhy (šámese) a rituální lázeň v čp. 1147, židovskou školu v čp. 1145 (založena r. 1788, po přemístění do budovy na Karlově v r. 1871 náboženská talmud-tóra škola do r. 1919), porážka-šlachta byla mimo areál jižně v ul. U Bašty čp. 715 poblíž Dolní brány, pět masných krámů stávalo

na náměstí za farním kostelem při severní frontě dnešní budovy základní školy Kostelní č. 2, kromě toho je ještě v letech 1827-1895 zmíněn židovský chudobinec.¹⁰

Areál velkomeziříčské židovské čtvrtě se do dnešních časů dochoval v relativně značném rozsahu: z původního počtu 101 domovních jednotek (kromě Nové synagogy) dosud stojí 63 budov. Určitou záruku do budoucna, aby již nedocházelo k další újmě na tomto jedinečném celku, který má vysokou hodnotu urbanistickou, architektonickou, historickou a sociologickou, představuje zahrnutí bývalého ghetta do hranic Městské památkové zóny Velké Meziříčí vyhlášené v r. 1990.

3.2. Synagogy

Zástavbě velkomeziříčské židovské čtvrtě hodnotově vévodil ojedinělý soubor tří synagog různé velikosti a pocházejících z různých slohových období. Nedostatek hodnověrných zpráv k oběma starším budovám nedovoluje dosáhnout dokonalé interpretace jejich stavebního vývoje.

Skrovná tvrzení bez uvedení pramenů starší historické a vlastivědné literatury:

- nejstarší, tzv. Malá synagoga měla pocházet až ze 13. století,
- Stará synagoga byla vystavěna poč. 16. století v gotickorenesančním slohu,
- po třicetileté válce (r. 1695) si Židé postavili vedle malé modlitebny důkladnou větší synagogu, avšak bez povolení zemského úřadu, jen se svolením biskupské konzistoře.

Některá z výše uvedených tvrzení nemohou být pravdivá. Počátek existence židovského božího stánku ve Velkém Meziříčí lze klást nejdříve do 2. pol. 15. století (platí-li časnější termín zdejšího židovského osídlení).

K objektivním podkladům analýzy stáří synagog může patřit architektonická interpretace dochované budovy Staré synagogy, pro Malou synagogu jsou k dispozici

¹⁰Klenovský, J.: Židovské památky Velkého Meziříčí. Muzeum silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí a Židovská obec v Brně, Velké Meziříčí 1997, s. 23.

bohužel jen částečné záběry exteriéru a snímek barokního svatostánku, při srovnání s architektonickými prvky zástavby židovské čtvrtě a jejím urbanistickým rozvrhem.

Hmota Staré synagogy, vystavěné z kamenného zdiva s cihelnými vysprávkami o tloušťce 100 cm, prostorový rozvrh, hlavní sál téměř centrálního půdorysu s řečništěm uprostřed a sedadly po obvodu, venkovní schodiště pro ženy se sedlovým okoseným portálkem vstupu, okna sálu ukončená lomeným obloukem, rozpínací oblouky-prampouchy k domu čp. 1147 se zdí o tloušťce 75 cm – to vše může svědčit pro alternativu gotickorenesanční výstavby v 16. století spíše pro výstavbu v pozdějším termínu po třicetileté válce hovoří druh kleneb (valené s lunetami v předsíni a na galerii, klášterní v hlavním sále) a urbanistická situace, neboť severní roh synagogy přetíná linii gotické městské hradby (ta byla budována od konce 15. století). Bez důkladné stavebně-historické a archeologické analýzy dochovaných hmotných prvků Staré a Malé synagogy nelze přesně a jednoznačně stanovit stáří a vývoj těchto památek, jde pouze o rovinu dohadů.¹¹

3.2.1. Malá synagoga

Malá synagoga čp. 1145, Novosady č. 81, byla drobná stavba situovaná de facto ve dvorní části domu čp. 1144 mezi Starou a Novou synagogou. Pozoruhodná je skutečnost, že tato synagoga nebyla, oproti Staré synagoze, orientována přesně podle světových stran. Byla to řadová koncová budova přibližně obdélného půdorysu, vnějších rozměrů 7,5 x 6,0 m, přízemní s valbovou střechou. K hlavní hmotě byl ze severní strany připojen zděný či jen dřevěný postranní přístavek (předsíň a ženské modlitebny?) o rozměrech 6,5 x 1,8 m. Východní průčelí synagogy přičleňovala dvě vyšší okna ukončená stlačeným obloukem, jižní stěna snad byla rovněž prosvětlena okny, od severu zřejmě vedly vstupní dveře, na západě budova štítem navazovala na dvoupodlažní spojovací trakt s učebnou

¹¹ Klenovský, J.: Židovské památky Velkého Meziříčí. Muzeum silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí a Židovská obec v Brně, Velké Meziříčí 1997, s. 30.

židovské školy v patře, s nímž dále sousedil přední uliční obytný dům - Novosady čp. 1144.

Vnitřní prostor synagogy byl zaklenutý snad valeně s lunetami, vzhledem k malé výšce sálu se zřejmě (v souladu s tradicí) sestupovalo z uličky na severní straně po několika schůdcích. Dispoziční rozvrh byl obvyklý: svatostánek, bohatého barokního řešení s tordovanými sloupky, mezi okny uprostřed východní stěny, řečniště zřejmě ve středu sálu, lavice byly uspořádány ve směru severní, jižní a západní stěny, ženská modlitebna v severním postranním přístavku byla propojena se sálem okny. Celkový vzhled budovy ovšem rozhodně nenasvědčoval pozdně gotickému původu, ale spíše měl charakter barokní. Pozoruhodný je fakt, že na žádném ze starých katastrálních plánů města není Malá synagoga, oproti Staré synagoze a dalším veřejným budovám, vyznačena jinou barvou než běžné obytné domy.¹²

V posledním období byla Malá synagoga známa jako zimní modlitebna, sloužila svému účelu zřejmě až do okupace, v r. 1955 byla židovskou obcí prodána manželům Královým, rychle chátrala, až byla někdy v letech 1962-1967 z větší části zbořena z důvodu získání volného prostranství jako dvora jejich domu. Dodnes však z její konstrukce existují části východní a jižní obvodové zdi se zazděnými okénky.

3.2.2. Stará synagoga

V bezprostředním sousedství stojí Stará synagoga čp. 11476, Novosady č. 79, kulturní památka, rejstř. č. 4551, samostatně stojící dvoupodlažní budova s valbovou střechou. Výjimečnost této stavby potvrzuje urbanistická situace, kdy v souvislé řadové zástavbě domů židovské čtvrtě stojí synagoga mimo uliční čáru, v zákoutí domů, osamoceně a otočená v úhlu o několik desítek stupňů nakoso, aby vyhověla požadavku orientace svatostánku k východu. K základní obdélné hmotě se z jihozápadní strany přimykalo kryté venkovní schodiště na ženskou galerii.

¹² Klenovský, J.: Židovské památky Velkého Meziříčí. Muzeum silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí a Židovská obec v Brně, Velké Meziříčí 1997, s. 32.

Dispoziční řešení synagogy bylo tradiční – vstup předsíní na západě, odtud do hlavního sálu s řečništěm uprostřed, svatostánkem na východní stěně a sedadly rozmístěnými podél stěn, zde vysoká okna ukončená lomeným obloukem. Ženská tribuna v patře se do sálu otevírá třemi oblouky, zvenku je prosvětlena půlkruhově ukončenými okny. Na klenbách a stěnách interiéru očekáváme pod vrstvami novějších liček stylovou výmalbu s použitím hebrejských liturgických textů, tak jak ji známe např. ze starších synagog v Holešově, Boskovicích a Třebíči v Zadní synagoze. Stará synagoga obsahovala 85 mužských a 63 ženských sedadel.¹³

Vstupu do synagogy vévodí mimořádně výtvarně zdařilý kamenný portál barokně-klasicistního pojetí snad z 2. pol. 18. století. Jeho architekturu doplňuje rostlinná výzdoba, drapérie a ve vrcholu váza a deska s hebrejským textem, v překladu: „Toto je brána, vytvořená váženým pánem, panem Jakobem B.M SG.L...“

Stejně kvalitní jsou i těžké kovové plátové dveře, jejichž horní část zdobí dvojice (levitských) konvic a hebrejský nápis, v překladu: „A nazval Jákob jméno onoho místa Bet-el (podle malého počtu)“ – Gn. 28, 19. Chronostich dává letopočet 1812.

Stará synagoga byla k bohoslužebným účelům užívána do výstavby Nové synagogy v r. 1870, od té doby sloužila především ke skladování. Nejinak tomu bylo za 2. světové války – výroba hraček, sklad oblečení německého letectva a po válce – Jednota LSD, od r. 1956 Energetické rozvodné závody, od r. 1973 Zdravotnické zásobování. V r. 1991 byla budova - která zatím doznala jen malých úprav, pouze v r. 1943 bylo ubouráno vnější schodiště s kolnou a do prostoru hlavního sálu vloženo dřevěné patro – restituována brněnské Židovské náboženské obci, jež ji krátkodobě pronajala rovněž ke skladování soukromé obchodní firmě.

V r. 1994 přišlo Muzeum silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí s návrhem využít synagogu jako výtvarnou galerii (v hlavním sále) a muzejní expozicí (na tribuně). V letech 1995-1996 byla provedena komplexní památková obnova.

¹³ Klenovský, J.: Židovské památky Velkého Meziříčí. Muzeum silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí a Židovská obec v Brně, Velké Meziříčí 1997, s. 32.

Odstraněním vloženého patra získal hlavní sál opět svou impozantnost, vertikální propojení na tribunu zajistilo železné točité schodiště. Obnovená synagoga byla pro veřejnost slavnostně otevřena dne 13. června 1996 výstavou uměleckého skla. Záhy nato 10. července 1996 byla na galerii zpřístupněna též stálá muzejní expozice s názvem Magen David (Hvězda Davidova) pojednávající o historii a památkách velkomeziříčské židovské obce. Autorem scénáře a výtvarně prostorového řešení expozice je inženýr architekt Jaroslav Klenovský. Exponáty zapůjčilo Židovské muzeum v Praze a fondy Státního okresního archivu Žďár nad Sázavou, pobočky Velké Meziříčí.

Po pol. 19. století přestala Stará synagoga vyhovovat svou velikostí, ale i zvýšeným nárokům doby. Představitelé židovské obce proto nechali v letech 1867-1868 vypracovat několik variant zvětšení a úpravy Staré synagogy. Nákrasy prokázaly nevhodnost tohoto řešení, a proto bylo rozhodnuto vystavět synagogu novou. Již v letech 1852 a 1865 vykoupila Židovská náboženská obec jižně od Malé synagogy, mimo areál bývalého ghetta, dva měšťanské domy čp. 97 a 98 se zahradami od Josefa Schoffera a Anny Schmiedové na pozemek pro výstavbu. Plány vyhotovil jeden z nejlepších architektů své doby August Prokop v r. 1868. Dne 2. 7. 1868 byl položen základní kámen ke stavbě nové synagogy. Celkové náklady díla, jež provedl stavební mistr Václav Roučka, dosáhly 25 000 zlatých, kolaudace proběhla 7. 7. 1870.

3.2.3. Nová synagoga

Velkomeziříčská Nová synagoga čp. 97, Novosady č. 85, je impozantní samostatně stojící halová budova o dvou, resp. třech podlažích a se sedlovou střechou, vystavěná v tehdy módním novogotickém slohu. Nová doba se projevila jednak nelpěním na přesné orientaci svatostánku na východ, lavice jsou umístěny v rovnoběžných řadách, dvojice vnitřních schodišť vede na ženskou galerii nesenou litinovými sloupy, která obklopuje sál ze tří stran, ještě o patro výš se nalézá zpěvácký chór (pravděpodobně i s varhanami). Na první pohled upoutá pozornost

nepravá klenba z dřevěných obkladů a dřevěné obložení stropů s jemnou výzdobou, mj. též s motivem šesticípé hvězdy. Řemeslné detaily prvků jsou vůbec dokonalé – např. kování dveří, hlavice sloupů, dřevěné poprsně galerií. Vnitřní vybavení doplňovaly dřevěné lavice a zavěšené kovové lustry.¹⁴

Všechna průčelí byla provedena z režného zdiva v kombinaci červených a černých cihel, menších ploch omítky a s použitím systému odstupněných opěráků. Oba štíty na východní a západní straně mají stupňovitě ukončené atiky, jejich osově řešení zdůrazňují velká rozetová okna, pročleněná původně šesticípy hvězdami. Všechna okna byla zdobena barevnou vitráží. Ve dvou omítkových pásech nad hlavním vstupem nalezneme hebrejské texty – citáty ze Starého zákona, v překladu: „Jak je tvůj příbytek milý, Hospodine zástupů!“ (Žalm 84, 2. verš – horní nápis), „Vstupte do jeho bran s díkůvzdáním, do nádvoří jeho s chvalozpěvem!“ (Žalm 100, 1. polovina 4. verše – dolní nápis).

Svědectví o problémech se stavbou Nové synagogy nám podává zpráva z kroniky Antonína Střechy: „Židovská náboženská obec postavila na místě dvou vykoupených a zbořených domu č. 97 (koupený r. 1852) a domu č. 98 (koupený r. 1865) novou synagogu – templ – v gotickém slohu dle plánů Augustina Prokopa. Dne 7. 7. 1870 obec ohledala nově postavenou modlitebnu a shledala, že ve všech prostorách je přesně dle plánů postavena a proti užívání námitek neměla; podepsán na protokole Krejčí, radní a František Kles, stavitel. V r. 1871 dostavili se však na obec zástupci Židovské náboženské obce Garson Müller, představený, a Ignác Beer, tajemník obce, a žádali obec o komisionelní zjištění závad na krytině tohoto nového templu, třebaže teprve r. 1869 stavba byla dokončena. Znalci Fr. Kleszed, zednický mistr, a Josef Kadlec, tesařský mistr, spolu s radními Jos. Studeným a Fr. Závikou na místě zjistili, že jí zatéká; již při kladení musela být dělníky poškozena. Doporučili nové pokrytí silnější břidlicí. O tom vydala židovská obec svá prohlášení přítomným zástupcům Joachimovi Blumovi a Ignáci Beerovi.“¹⁵

¹⁴ Klenovský, J.: Židovské památky Velkého Meziříčí. Muzeum silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí a Židovská obec v Brně, Velké Meziříčí 1997, s. 39,44.

¹⁵ Střecha, A.: Město Velké Meziříčí, 1966-68, rukopis.

Synagoga svému účelu dobře sloužila až do počátku války, nacisty bylo vnitřní zařízení v r. 1940 vandalsky poškozeno, od r. 1943 byly prostory využity jako týlové skladiště německé armády. V r. 1948 byla budova pronajata na sklad Energetickým rozvodným závodům, r. 1956 byla provedena výměna nájemců v obou synagogách, takže do Nové synagogy přešla Jednota LSD, která hned realizovala značné úpravy: prostor hlavního sálu byl přestropen samostatnou dřevěnou konstrukcí ve výši galerie, bylo zřízeno sociální zařízení a nájezdová rampa, později na jižní straně umístěn nákladní výtah.

V letech 1961-1963 zvažovalo město Velké Meziříčí adaptovat obě synagogy se spojovací přístavbou na městské divadlo – projektovou studii vypracoval Stavoprojekt Jihlava, architekt Blahut. Pro vysoké náklady ze záměru sešlo. Další více než čtvrtstoletí budovu „obhospodařovala“ stále Jednota až do restituce r. 1991 původnímu vlastníku, Židovské náboženské obci v Brně. Jelikož se nenašel jiný vhodnější zájemce, získala budovu do desetiletého nájmu soukromá společnost Templ, která ji v letech 1992-1993 adaptovala na obchodní dům – provoz byl zahájen v únoru 1993. V této době je v budově Nové synagogy obchod s oděvy. Je opravdu škoda, že tato cenná historická památka neslouží společnosti důstojnějším způsobem.

3.3. Židovský hřbitov

Zajisté nedlouho po usazení židovské pospolitosti ve Velkém Meziříčí vyvstala potřeba založení vlastního pohřebiště – jeho existenci tedy můžeme předpokládat snad od 2. pol. 15. století (případně o dvě století později). Prvotní hřbitov se měl prý nalézat na pustém místě při pravém břehu řeky Balinky na nynější Malé Stránce (pravděpodobně ve svahu západně od mostu spojujícího Malou Stránku s jádrem města).

Po apokalypse třicetileté války se zvolna rozvíjející komunita rozhodla pořídit hřbitov blíže svému sídlišti. V r. 1650 proto zakoupila od městské rady místo zvané Holubářovské. Navíc získali Židé právo svobodně vynášet a doprovázet mrtvá těla

z města kteroukoliv stranou bez překážek. Cena za pozemek 60 moravských zlatých byla řádně splacena do r. 1669, poté byla vrchnosti odváděna ze hřbitova jen roční činže 18 krejcarů. V r. 1749 je zde zmíněn název polní trati Za židovskými hroby.

Hřbitov se nalézá severovýchodně od židovské čtvrtě, na opačném břehu řeky Oslavy, ve svahu Vrchovce (Fajtova kopce), nedaleko od křesťanského hřbitova na Moráni. Tehdy bylo okolí ještě nezastavěno, dnes je však hřbitov zcela obklopen zástavbou rodinných domků, vstup je z ulice Bezděkov, přístup od města Hřbitovní nebo Vrchoveckou ulicí.

Dlouhá léta dopravovali Židé své zemřelé na hřbitov po vlastní dřevěné lávce přes Oslavu vybudované u synagogy. Po konfliktu s městem od r. 1768 se uvolili přispívat na udržování moráňského mostu a od té doby užívali toto spojení.

Hřbitov má tvar přibližně pětiúhelníku a rozlohu 4571 m². Ohrazen je masivní kamennou zdí o výšce 1,5 až 4 m, neomítanou, krytou novější betonovou monolitickou deskou. Ohradní zeď se čas od času opravovala. Uprostřed horní ohradní zídky je usazena masivní kamenná deska s hebrejským textem – modlitbou za zemřelé Kadiš, zdobená nahoře stylizovanými kresbami dvou jelínků. Novodobá vstupní kovaná brána se nalézá v jihozápadním rohu při obřadní síni, jednoduché obdélné stavbě se sedlovou střechou. Nad půlkruhově ukončeným kamenným portálkem přístupným po čtyřech schodech je zazděna kamenná deska s hebrejským nápisem, v překladu: „Pravda ze země poroste a spravedlivý z nebes dívat se bude.“ (Žalm 85, verš 12). V textu je skryt letopočet 5640 = 1880, který značí rok výstavby síně. V dolní části nápisu je menším písmem hebrejsky uvedeno: „Posvátné dílo Akiby Friedenthala.“

Řešení dřevěného stropu v interiéru evidentně napodobuje tvarem a materiálem konstrukci stropu meziříčské Nové synagogy. Pamětní deska se jmény židovských vojáků – obětí 1. světové války bývala původně uvnitř síně, dnes visí na pilíři vstupu. V r. 1878 byl v těsném sousedství jižně od obřadní síně přikoupen pro hrobníka domek čp. 214. Opuštěný a devastovaný byl přibližně po století existence zbořen. Náhrobní kameny jsou rozmístěny po celé ploše hřbitova, nové mezi staršími, ale přece jen princip osazování hrobů postupoval odzadu shora dolů

ke vstupu. Hroby jsou uspořádány v poměrně přesných a hustých řadách po vrstevnici, tedy ve směru severozápad-jihovýchod, nápisem směrem dolů k jihozápadu. Vnitřní taras rozděluje plochu na dvě nestejně části: horní obsahuje 14 řad po 36 až 102 kamenech, celkem 1101 kusů, spodní pak 6 řad s celkem 205 kameny. Nejstarší dochované náhrobky pocházejí z konce 17. století (1677). Náhrobky staršího typu, předemancipační, tj. do pol. 19. století, jsou provedeny především z místní žuly, ale též z mramoru, barokního a klasicistního pojetí, často bohatě členěné v kontuře a ve výzdobě čerpající z nalidovělých motivů, rostlinných ornamentů, ale též volut, draperií a mušlí. Hojně se ve výzdobě užívá symbolika vztahující se ke jménu, rodu, vlastnostem či zaměstnání zemřelého: nalezneme zde ruce kohenů, levitské nádoby, korunu, strom, květináč, jelínky, lvíčky, srdce, urovora (urovoros = had stočený do kruhu a svírající v tlamě svůj ocas). Nápisy tradičně hebrejské, od 19. století též německé bývaly někdy zvýrazňovány černou nebo červenou barvou.¹⁶

Novější náhrobní kameny poemancipační (složené z více dílů) jsou zhotoveny ze světlé a černé žuly, mramoru nebo pískovce, střízlivé výzdoby a symboliky, nápisy jsou německé a od poč. 20. století české. Pohřby se zde konaly do 2. světové války. Po válce zde byly pohřbeny pouze paní Cecílie Buchsbaumová a paní Antonie Wachtlová, které se vrátily z koncentračního tábora.

Celkový stav areálu je relativně dobrý, ale zub času a občasné vandalské útoky (např. dne 27. 12. 1974 bylo pokáceno kolem sta kamenů) se na vzhledu náhrobků přece jen podepsaly. Na ploše hřbitova, hlavně na obvodu, rostou na čtyři desítky vzrostlých stromů – javory, buky, lípy a tůje, ovšem největší problém údržby představují úporné náletové keře – akáty, šípky, bez.

Na meziříčském hřbitově odpočívají generace příslušníků zdejší židovské obce v čele s učenými rabíny Jakobem Löb Pollakem a Michaellem Weinerem. Židovský hřbitov je chráněnou kulturní památkou, rejstříkové číslo 4584.

¹⁶ Klenovský, J.: Židovské památky Velkého Meziříčí. Muzeum silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí a Židovská obec v Brně, Velké Meziříčí 1997, s. 51-52.

3.4. Německá židovská škola

Židovství odedávna kladlo velký důraz na vzdělávání. Studium posvátných knih bylo považováno za jednu z nejdůležitějších činností. Až do konce 18. století se židovská školní výchova skládala téměř výlučně ze studia Tóry. Teprve během josefínských reforem se vláda a společnost začaly podílet na židovském školství. Výuka měla být obohacena o matematiku, němčinu, zeměpis a mravy. Bylo doporučováno zakládání nových škol.

Židovská škola ve Velkém Meziříčí působila od r. 1788 a stála naproti Staré synagoze (datum jejího zboření není znám). Zaslouhou Kallabů (zdejších fabrikantů na sukno) a místních Židů byla r. 1871 založena nová německá škola na Karlově. Tato škola už ovšem neměla nic společného se židovskou obcí.

4. Vzpomínky paní Zuzany Wachtlové na nacistickou rasovou perzekuci

Rozhovor s pamětnicí židovského původu, paní Zuzanou Wachtlovou, manželkou pana Jiřího Wachtla, který přežil koncentrační tábor, ale již zemřel. Pan Jiří Wachtl žil před 2. světovou válkou ve Velkém Meziříčí, kde měl pronajatou restauraci. Paní Zuzana Wachtlová žila před válkou v Brně. Seznámili se již v Terezíně, ale osud je rozdělil. Po válce se opět setkali a vzali se.

Paní Zuzana Wachtlová vzpomíná na těžké chvíle prožité v Terezíně a Merzdorfu a na období konce války.

Paní Zuzana Wachtlová se narodila 25. ledna 1920 v Brně. Měla o dva roky starší sestru, před okupací Českoslovenka německým vojskem žila normální klidný život s rodiči. Nebyli příliš pobožná rodina, ale uvědomovali si svůj židovský původ. Paní Wachtlová chodila do Makabi, židovského sportovního klubu, a do hnutí mládeže, když jí bylo třináct let.

Vlastní vyprávění paní Zuzany Wachtlové o těžkých chvílích v jejím životě za druhé světové války:

„Všechno bylo klidné, než roku 1938 začaly různé útoky na naši republiku ze strany nacistického Německa a byla sjednána mnichovská dohoda. Když po německé okupaci v roce 1939 přišly různé protižidovské zákony, tak jsme to samozřejmě cítili, od roku 1941 jsme museli nosit tu žlutou hvězdu.

Z Prahy šlo v roce 1941 pět transportů do Polska, do Lodže, a z Brna jeden do Minsku. Já a moji rodiče, sestra už byla vdaná, tak s námi nejela, jsme byli zařazeni do prvního transportu, který šel z Brna do Terezína. My jsme nevěděli, kam přesně jedeme, ale byli jsme velmi šťastni, když jsme slyšeli, že Terezín je alespoň na území naší bývalé republiky. Tři dny jsme byli zavřeni v jedné škole. Po třech dnech nás vedli v noci na nádraží, a když jsme zjistili, že se jede směrem do Prahy, tak jsme věděli, že to není do Polska. A přijeli jsme skutečně do Terezína, do Bohušovic, tam tenkrát ještě nebyla ta trať až do Terezína, takže jsme museli

do Terezína dojít pěšky. Každý jsme měli povoleno 50 kg zavazadla, to bylo i s peřinami, není to moc, ale na nošení to bylo hodně. Tak jsme přišli do Terezína a tam byl teprve jeden mužský transport, jmenoval se Aufbaukommando, tzn. že oni měli připravovat ty ubikace. Terezín byl tzv. garnizonní město, tzn. že tam byly samé kasárny a celkem i s těmi kasárnami i s tím civilním obyvatelstvem tam bylo 7000 lidí. Když byl Terezín plně obsazený, tak tam bylo asi až 50 000 lidí. Palandy byly tříposchodové a strašně nacpané, i na půdách a jinde. Když jsme tam přišli, tak nás ubytovali, bylo nás 1000 lidí, celý transport. Přišli jsme tam 2. prosince 1941, nebylo tam zatopeno, a tak tam byla velká zima a holá země. Druhý nebo třetí den nás potom odstěhovali ženy zvlášť a muže zvlášť a ti muži zůstali v tzv. Sudetských kasárnách a my ženy jsme šly do tzv. Drážďanských kasáren, kde nebyly ještě palandy. A tak se každý položil na ty kufry, které měl. Potom jsme plnily slamníky.“

Zeptala jsem se paní Wachtlové, jak se cítila a co si myslela, že s nimi bude. Paní Wachtlová odpověděla takto: „Naštěstí se nemyslelo moc dál, jinak by člověk musel udělat hned konec. Bylo nás tam hodně, já jsem tam taky měla hodně známých. Byli tam i starší lidé, rodičům bylo kolem padesáti, to byli ještě mladí. Mně bylo 21 let. Správa tábora tam rozdělovala různé služby, protože ten život tam začal, za dva dny přijel další transport z Prahy, pak přijel další z Brna a to se každý den, nebo každý druhý, třetí den opakovalo. Pokaždé přijelo v transportu tisíc lidí.

Ty transporty se různě rozdělily, samozřejmě ještě nebylo nic tak organizované. Nikdo nesměl ven z kasáren, protože v červenci 1942 tam bylo ještě civilní obyvatelstvo, a dokud oni nebyli pryč, tak nikdo nesměl z kasáren jedině, když měl propustku. Já jsem tam pracovala u ‚staršího‘ Drážďanských kasáren, on spravoval celý objekt těch kasáren. Drážďanské kasárny byly velké, měly dva nebo tři dvory. Já jsem tam dělala takového poslíčka. V Magdeburských kasárnách bylo vedení. A já jsem měla propustku na svoje jméno. Bylo to takové docela výhodné zaměstnání, člověk se dostal ven. Teď často přemýšlím o tom, jestli měli mezi těmi kasárnami mezi sebou telefony. Když se něco potřebovalo v Magdeburských kasárnách, na tom vedení, tak mě tam poslali, nebo když měly ženy nemocné muže v Sudetských kasárnách nebo v jiných kasárnách, tak ony dostaly povolení je

navštívit. Já jsem dostala propustku na svoje jméno plus dalších deset žen. Tak jsem je tam vedla, ono to tam nebylo daleko, ale jednou nás tam vůbec nepustili. Komandantura, kterou tam vedli sami esesáci, to povolila, ale četník nás tam nepustil. Nijak jsem této práce nezneužívala.“

Paní Wachtlová, jak jste se k této práci dostala? „To bylo zajímavé. Ten ‚starší‘ tam měl jednu Pražačku, ona byla jeho zástupkyně. Všechny šperky jsme musely odevzdat a já měla na krku řetízek s přívěskem, bylo tam svisle napsáno Zuzka, takovým ozdobným písmem. Když jsme plnily ty slamníky, ta mladá paní si toho všimla a pak mě hledala a pořád chtěla, abych jim tam dělala toho poslíčka, nevím proč, náhodou. Tak to bylo celkem dobré, že se člověk necítil ještě tak zavřený. A za půl roku přicházelo hodně transportů a taky hodně s kojenci. Správa tábora udělala z takového vyššího domu (už tam nebyli původní obyvatelé) kojenecký ústav. Maminky bydlely v pokoji na palandách a pro děti se tam dělaly dřevěné postýlky a do nich nějaký strožok.

Před válkou jsem absolvovala v brněnské nemocnici takový kurz ošetřovatelky pro kojence. Tu práci jsem dělala ráda už v tom kurzu, a tak jsem se hned hlásila. Pak jsem tedy pracovala v tom kojeneckém ústavu. Byly v něm tři velké pokoje a jedna postýlka vedle druhé. Tam byly ty dětičky, chudáčci, ani jedno se myslím nevrátilo.

V Terezíně se taky dost dětí narodilo, a ty, co se tam narodily, to zřejmě lépe snášely než ty, co přišly ještě z normálního života. Měly dizenterie a průjmy. Já jsem tu práci dělala ráda, ačkoli to bylo takové smutné, když ty malé dětičky umíraly, ale on je stejně nečekal jiný osud. Tam jsem pracovala až do té doby, než jsem šla s rodiči z Terezína. Já jsem nebyla zařazena, ale jelikož jsem věděla, že tam asi nikdo nezůstane, tak jsem se nahlásila k nim. To byly ty říjnové transporty, asi deset jich bylo, byly to vlastně poslední transporty, které šly hromadně. Další transporty už šly jednotlivě. Jeli jsme do Osvětimi, ti vedoucí nám asi nesměli říct, kam jedeme, a oni nám říkali, že jedeme do jiného pracovního tábora. To bylo v roce 1944. Já jsem byla v Terezíně bez dvou měsíců tři roky.

Když měl člověk v Terezíně štěstí, tak se tam dalo přežít. Já jsem byla taky hodně nemocná, měla jsem dlouho žloutenku, encefalitidu. Tenkrát mi bylo 22 a 23 roků. Hodně lidí tam také umíralo. Já vám říkám, že teď vidím, že když to někdo přežil, že to byla skutečně náhoda. Podle toho, jakou dostal práci.

Záříjový transport jel do Osvětimi-Březinky, tam byl Familienlager – rodinný tábor. Když tam vězňové byli přesně půl roku, od toho září do března, tak za jednu noc ten celý transport zlikvidovali v plynových komorách. Pak tam byl prosincový transport a ti čekali, co se s nimi za půl roku stane, a pak tam byl ještě květnový transport a ti tam také čekali. Když byla invaze v Normandii v roce 1944, tak Němci potřebovali pracovní síly. Co mělo ruce a nohy, tak Němci strčili do uniformy. Tím jsme se možná zachránili. Transporty šly do různých pracovních táborů do Německa.

Když jsme přišli my v roce 1944 do Osvětimi, tak jsme nevěděli, co se tam děje. Moje sestra byla vdaná a její muž šel s jedním z prvních transportů. A potom byl jeden transport už míchaný a ty manželky se tam mohly hlásit ke svým mužům, kteří už třeba ani nežili. A úplně náhodou tam byli i moji rodiče a já, která jsem se k nim přihlásila, takže od té chvíle jsme byli zase se sestrou pohromadě a taky s rodiči. Jenže když jsme přijeli do Osvětimi, tak jako každý transport jsme museli nastoupit na rampu. Tam byli pruhovaní vězni. A ti pořád opakovali: rychle ven, rychle ven, a potom se šlo po té rampě a tam byl ten pověstný Mengele nebo nějaký jiný esesák a ten dělal výběr, selekci, tzn. doprava se šlo na práci a doleva, tam šli i moji rodiče, tam se šlo do těch plynových komor. To jsme ale ještě nevěděli.

Mě se sestrou zavedli do sprch, ale to jsme ještě nevěděly, že jsou i jiné sprchy než ty, co z nich teče voda. Tak jsme se musely svléknout, sundat vše z krku a vůbec vše odevzdat. Úplně všude nás oholili. A pak nás tedy poslali do sprchy a ona přišla skutečně voda.

Pak nás vedli tam, kde byl velký komín, ze kterého šlehal plamen, a my jsme nevěděly, co to je. Přišly jsme do takového tisícového baráku, to bylo jen na určitou dobu, Němci nás pak rozesílali na práci. Byla tam jedna Brňáčka a ta se nás ptala, kde máme maminku, a my jsme jí řekly, že šla na druhou stranu. Ona tam byla už asi týden, a jestli tam člověk už tak otupěl, tak ona nám řekla, že matka šla do plynu.

A tak jsme se poprvé dověděly, co to tam vlastně je. Samozřejmě nás to hrozně psychicky ranilo.

V těch barácích byly palandy po deseti. Pět z jedné strany a pět zase z druhé strany. Když se jedna z nás chtěla obrátit, tak se musely obrátit všechny. Tam jsme nepracovaly, tam jsme jen pořád seděly v tom bloku.

Jídlo přinesl vždy ten, kdo se přihlásil, každý, kdo mohl, se hlásil, jen aby se z toho baráku na chvilku dostal ven. Neměly jsme ani lžíce ani talíře, oni dali na takovou palandu tak jeden kastrol s tou „polívkou“ (většinou pouze voda a nějaký zelný list) a každý se směl vždy napít, to byly strašné poměry. Bylo to jenom čekání, až snad budeme mít štěstí.

Ten barák měl v prostředku cihlový komín, kde se asi mělo topit, ale netopilo se v něm. Někdy přišly takové ty Polky, ale to byly taky vězeňkyně, avšak ony už na to byly zvyklé nebo vycvičené a musely dělat ještě jednu selekci a tam skutečně ještě nějaká ta děvčata vyřadily, která už na tom byla špatně. A té jedné ta Polka řekla, aby šla na marodku, že je těhotná, asi to poznala podle prsou. Ta žena byla vdaná a občas se ti manželé mohli scházet. Tak ona šla na marodku a tam viděla, jak nějaké jiné ženě řezou hnisavý palec, a jak to viděla, tak se sebrala a utekla.

Pověstné bylo to, že když byly třeba dvě kamarádky nebo sestry, tak se snažily, aby pořád zůstaly spolu, protože kdyby ta jedna třeba šla na záchod, když ta druhá nejde, tak Němci třeba pak nařídili po pěti nastoupit, odpočítali stovku a ta druhá by tam byla zůstala. My jsme se podle toho skutečně se sestrou řídily. Po několika dnech nás taky poslali po pěti nastoupit a to jsme šly do nějakého ženského tábora, byla tam taková veliká hromada hadrů, a jak jsme tak šly, tak nám házeli věci, co kdo chytl, to měl. Byly to asi věci po těch mrtvých, hrozné věci to byly, vypadalo to, že to prošlo nějakou dezinfekcí. Tak to jsme byly jakž takž oblečené.

Musely jsme se odvíšivovat, my jsme ovšem neměly vůbec vši, měly jsme celkem docela dobré podmínky na hygienu. A tak jsme musely vše svléknout, odevzdat a zase pod studenou sprchu, a pak se zase šlo, a co kdo chytl, to měl. Já chytla akorát sako a už na nás křičeli ‚weiter, weiter‘, a už jsme musely jít a to sako

mi bylo úzké, bylo krátké a v tom jsem chodila asi týden v prosinci. Jednou moje sestra vzala někomu deku a ta si pro ni okamžitě přišla, no bylo to hrozné.

Když viděla ta Polka v tom bloku, že půjdeme pryč, tak ona asi, že ji bylo trapné, že bych šla tak ven, tak mně hodila nějaké letní šaty. Protože pak jsme musely jít celým lágrem, někde nám hodili jiné hadry a boty, abychom do toho pracovního tábora měly alespoň něco na sebe. Jim na tom celkem nezáleželo, ale tam nás jaksi celkem oblékli. Pak jsme přišly do toho ‚frauenlágru‘, moje sestra vyfasovala lodičky, já jsem měla nějaké boty, samozřejmě bez ponožek, ze kterých jsem pak měla bolavý prst.

Na tom nádraží svítily reflektory, to bylo strašné a pořád ‚schnell, schnell, rasch, rasch‘ a každý dostal kousek chleba a kousek salámu do ruky, no a pak v tom dobytčáku samozřejmě nebylo nic, ale my jsme nejeli zas tak dlouho. Byly jsme totiž tenkrát ještě na německém území a bylo to z druhé strany Krkonoš, blízko k naší zemi, a jmenovalo se to Merzdorf. Viděli jsme tam dokonce ještě známé z Brna, oni koukali z toho dobytčáku. Naše stovka vystoupila v Merzdorfu, to byla vesnička, kde se zpracovával len. Z pole přišly snopky a ty se zpracovávaly do prostěradel a utkaného plátna. Byly tam na to různé dílny. Byla tam velká továrna a v těch domcích bydleli dělníci, kteří tam byli zaměstnaní.

Oni už tam byli zvyklí od začátku války, měli tam ostarbeitery z východu, z Polska, byli tam různí pracovníci, ale když jsme přišly my, což je přišlo mnohem laciněji, tak ti Poláci šli pryč, i v kotelně byl jeden Polák, ale potom šel taky pryč. A tam to bylo zařízené už pro ty pracovníky, kteří přijdou z Polska, a v nejhorňším poschodí v té továrně byly palandy jedna vedle druhé, tříposchodové a tam jsme pak bydlely, ale celkem tam bylo teplo. Byla tam jedna velká výhoda, která nás určitě udržela taky třeba i při životě, byly tam sprchy pro pracovníky v té továrně. Se svou sestrou, když jsme se třeba ve čtyři hodiny v noci probudily, tak jsme šly do těch sprch, tekla teplá voda. Neumývaly jsme se každý den, ale mohly jsme se umývat a to byla velká výhoda. Také jsme neměly vši, ale ty nejsou jen z toho neumývání, ale když to má jeden, tak to chytne druhý, ale to není ve vlasech, to je v těch šatech.

Němci rozdělovali děvčata do přádelny, tkalcovny a my jsme potom, asi dvanáct děvčat tak v mém věku, dělaly takovou venkovní práci, když přišlo uhlí, když přišly cihly nebo jsme musely jít pomáhat do cihelny. Z toho lnu byla semínka, ta byla pytlována v takových velkých pytlích, a tak jsme byly v takové sýpce a tam jsme plnily ty pytle těmi semínky. Ten ‚nadmistr‘ nás tam pustil třeba šest děvčat, zamkl za námi a řekl: vy musíte to a to a já pak pro vás přijdu. To byla dobrá práce. Muselo se rovnat šest pytlů na sebe, a tak to bylo hodně těžké, ale my jsme to vždycky rychle udělaly a na jeden pytel jsme si pak sedly a vykládaly si o knížkách nebo o divadle, abychom měly trošku kultury. To nám trochu pomáhalo tam vydržet. Ten ‚nadmistr‘ přišel z fronty a měl omrzlé nohy, špatně chodil, byl to docela hodný člověk. Když jsme byly v cihelně, tak tam bylo teplo, jak se pálily ty cihly. Ale pak jednou přišel vedoucí továrny a řekl, že potřebuje dvě děvčata tady z té skupiny. Vybral mě a ještě jednu holku asi o pět let mladší. Ale byla tam strašně těžká práce, byly tam takové rošty a dlouhé železné tyče a to se muselo proplétat, to nebyla práce pro ženy. Naproti té kotelně byla halda uhlí, v zimě úplně zmrzlá, a tak jsme to musely krumpáčem sekat a vozit to v takových těch vozících, to byla taky strašně těžká práce a někdy i noční služby. A jednou, já už jsem skutečně myslela, že nemůžeme dál, přišel ten vedoucí a já jelikož jsem mluvila dobře německy, jsem se osmělila a řekla jsem mu, že tady toto je práce pro muže a že my už to dělat nemůžeme. On vytáhl papír, abych mu řekla svoje číslo. Pak jsem dlouho nespala, ale on mě chtěl jen zastrašit. Taky jsme viděly, jak odvezli některá děvčata nebo ženy, které už nemohly, zpět do Osvětimi. Tak to už jsme pak s Helenou mlčely. Tam jsme pracovaly dlouho, až do konce války. My jsme taky měly to štěstí, že jsme nebyly na pochodu smrti, když přišla fronta. No tak jsme to tam dožily. Byly tam také ‚auswerky‘, byly to fabričky, které byly členkami SS a měly zelené uniformy.

Na konci války už tam nebyli žádní vojáci, aby nás hlídali, byla tam jen domobrana, takoví starší lidé a ti nám řekli, že nemusíme mít strach, že už se na vězně nestřílí. No a ty ‚auswerky‘, jak když se svleče had, zůstaly tam po nich pouze ty uniformy, přišla totiž sovětská armáda a ony se jich strašně bály, a tak utíkaly na západ, tam přišli Američané, chtěly se nechat zajmout od nich.

Tak jsme tam byly vlastně sami, bylo nás tam dvě stě Polek, pak sto nebo dvě stě Češek, a pak ještě sto Maďarek. Když jsme stály apel, aby nevznikl velký chaos, najednou přijel takový mladík na kole a řekl, že je konec války a že jsme volné.

Tak a co teď. Přišel tam ten vedoucí, najednou byli všichni moc hodní, nechal uvařit tele, ale my jsme ho nechtěly jíst. Eva, která byla skutečně těhotná, se vycpávala rouny ze lnu, protože to nesměl nikdo vědět. Děvčata jí je brala z dílen a braly jsme ji vždy tak do druhé řady, když jsme stály apel, aby to nebylo vidět. Ale někdo to práskl té vedoucí. Tak se ptala, kde je ta těhotná. Eva musela předstoupit a ona jí dala z každé strany tváře facku, ale tady je zase vidět ta náhoda, to bylo už po 27. lednu, to už Osvětim byla osvobozená. Okolo byly ještě další koncentráky, ale tam už nebylo žádné vedení, a tak ta ‚auswerka‘ neměla komu psát, co s ní, a tak tam Eva porodila v březnu zdravé dítě. Měla hodně mléka; ještě tam porodila dvě děvčata, a jejich děti taky Eva kojila, ale ty nakonec zemřely. Tomášek, její syn, je teď v Austrálii a je z něho lékař. Dělnice, ty byly hodné, daly jí různé hadry, staré kabátčky, měla ho do čeho zabalit a daly jí sportovní kočárek. Řekly jsme si, že tam nezůstaneme, bylo nás sedm i s kočárkem, byla tam i moje sestra. Poslední den byla na marodce, měla jsem strach, že má tyfus, ale neměla. To bylo půl utrpení, když tam měl člověk někoho, byla to morální opora. Tak jsme se sebraly, oni nám pak dali dlouhé plátěné kalhoty. V jednom stadiu toho lnu, byla jakoby bílá příze a Francouzi, kteří tam dělali údržbáře, nám udělali jehlice na pletení a my jsme si pletly takové jako halenky, a když jsme pak šly, tak jsme ještě vyfasovaly takové vysoké dřeváky.

Za továrnou byla cedule, ukazatel směru, a na ní napsáno Trautenau – Trutnov – 40 km. A pokaždé když jsme šly okolo té cedule, tak jsme si říkaly, že jestli přežijeme a budeme moct, tak půjdeme pěšky domů, a tak teď když byl konec války, tak jsme šly. Vzaly jsme Tomáška v tom sportovním kočárku. Pekař dal každému jeden bochník chleba. Přišly jsme do nějaké vesnice, vstoupily jsme do jednoho stavení. Ta stavení byla všechna prázdná, protože ty německé ženy se bály Rusů. V jednom stavení byla na dvoře kupa slepičího peří a celá vanička slepičí polévky, tam už pracovali Rusové, ale my už jsme tam našli ve spížce mléko a přišli nějací Poláci a řekli, že si nemáme brát mléko, že dole ve sklepě je smetana. Ale my

jsme ji nechtěly, byli lidé, kteří umřeli, když začali pít smetanu, ten organismus to nesnesl. Ale našly jsme něco jiného a to jsme si vzaly. Byl to hluboký kočárek pro Tomáška. Dál už jel v tom hlubokém kočárku a ten druhý jsme měly jako proviantní, tak jsme přišly až do Trutnova.

Jednu noc jsme přespaly v nějaké vesnici, tam jsme přišly a řekly, aby nás tam nechaly přespat, a ti muži nám řekli, že jejich ženy jsou všechny v lese a abychom šly také do lesa. Ale my jsme řekly, že se nebojíme a zůstaly jsme tam, a tak nám přidělili takový pokoj, byl oddělený prkny od druhého pokoje a my z toho, co jsme měly, jsme si udělaly něco v kuchyni.

Přijela celá posádka Sovětů na koních, měli harmoniky, nám se to líbilo. Tancovali, hráli a člověk byl šťastný. Sestra tancovala s nimi, a když jsme řekly, že už půjdeme, tak oni ji nechtěli pustit, a tak byl velký boj, ale nakonec jsme ji vymanily. Zalezly jsme do našeho pokoje a zamkly jsme si. Ale potom Tomášek dostal hlad a Eva ho chtěla kojit, tak rozsvítila svíčku, a jak to venku uviděli, tak začali kopat do dveří a chtěli, abychom otevřeli, sedly jsme si proti těm dveřím, a tak odešli zase pryč.

Chvilku jsme spaly, a pak jsme šly zase dál. Dostaly jsme se do plánovaného Trutnova, tam byl nějaký výbor nebo něco takového a oni nás zaregistrovali a řekli, abychom šly do hotelu. Byl to pěkný hotel, tak nám přidělili dva pokoje. A my jsme spaly a jedly u stolu. Druhý den jsme šly dál. Přijel nákladák, a tak jsme řekly, že chceme do Náchoda, protože dvě děvčata, která měla toho chlapečka, byla z Žamberka, a tak nás ten nákladák vzal. Sedly jsme si tam dozadu na korbu. Na stupátku byl pořád jeden muž s kulometem, řekl, že lesy jsou plné Němců, abychom dávaly pozor. Zavezly nás do Náchoda a tam byl Červený kříž, zaregistrovali nás a dali nám peníze na vlak do Prahy. Přijely jsme do Prahy, ta dvě další děvčata byla z Prahy, tak tam měly někoho známého a my se sestrou jsme tam měly bratrance, který byl ze smíšeného manželství a ti byli v Terezíně, a tak on už byl z Terezína doma, tak nás tam nechali u sebe přespat, a tak jsme tam byly pár dní a pak jsme jely do Brna. Tam byla nová odysea, než jsme dostaly byt. Nikde nám ho nechtěli dát. Nechtěli nás pustit do našeho bytu. Zanechali jsme velký byt, ale my jsme ho

nechtěly, chtěly jsme se sestrou tak dvoupokojový byt. Pak jsme ho našly, šly jsme na policejní ředitelství a poprosily jsme tam pana náčelníka, aby nám dal nějakého policistu s sebou, aby nám ti lidé otevřeli dveře. Tam byla nějaká Brňačka, která si vzala Němce. Tak jsme tam se sestrou bydlely, než jsme se každá vdala.

Svého manžela jsem poznala v Terezíně. On byl potom ve Sachsenhausenu, kde byl dost těžký koncentrák. Při náletu mu to vytrhlo lýtko a on přišel domů až v červnu. Přes známe jsme se po válce opět potkali. Sestře se narodila v Brně holčička v roce 1949, odjela do Izraele tam se jí narodil ještě syn, sestra ale už bohužel před šesti lety zemřela. V roce 1946 jsem se provdala ve Velkém Meziříčí, v roce 1947 se mi narodil syn a v roce 1949 druhý syn a roku 1954 dcera. Oba dva synové žijí a pracují ve Švýcarsku, dcera je zubní lékařka.“

Jak to ve Velkém Meziříčí vypadalo po válce? Jaká tam byla poválečná atmosféra?

„Manžel měl dvě sestry, jedna žila ve smíšeném manželství, ta byla několik měsíců v Terezíně, měla dceru, ta byla někde schovaná. Ta druhá sestra zahynula. Já si pamatuji, že se mě to dost dotklo, ale nedalo se nic dělat, já jsem ty lidi neznala, oni znali dost dobře manželovu sestru, byla velmi oblíbená. A oni říkali: „ Proč vy jste to přežila, a Frída ne.“ Manžel byl jako hospodský velmi oblíbený. Ta hospoda tam byla už před válkou, manžel ji měl v nájmu, dostal ji po válce zpátky a v roce 1951 nám ji vzali, byla znárodněna, manžel tam ale dál pracoval. Po roce 1989, jak se začalo s restitucemi, dostala ji naše rodina zpět. Prodali jsme ji v 90. letech.

Žila jsem ve Velkém Meziříčí, ale pořád mě to táhlo do Brna. Do Brna jsem se vrátila roku 1978, po smrti manžela.“

5. Zjištění povědomí o židovské duchovní tradici ve Velkém Meziříčí pomocí dotazníku

Cílem dotazníku bylo zjistit, zda židovská tradice a kultura, která byla součástí historie města Velkého Meziříčí v předválečném období, je součástí tohoto města i v dnešní době. Jelikož ve Velkém Meziříčí už nežijí žádní Židé, protože převážná část zemřela v koncentračních táborech během 2. světové války a ti, kteří se vrátili, již zemřeli, není zde přítomna židovská duchovní tradice. A proto jsem pomocí dotazníku chtěla zjistit, zda mají alespoň studenti nějaké povědomí o tom, že ve Velkém Meziříčí byla početná Židovská náboženská obec a že zde zůstaly dochované židovské památky, a dokonce celá ulice, která tehdy sloužila jako židovské ghetto.

Dotazník byl dán k vyplnění celkem 36 studentům Gymnázia ve Velkém Meziříčí, z toho bylo 21 dívek a 15 chlapců ve věku od 16 do 18 let. Znění dotazníku bude přiloženo v příloze.

1. Zajímáte se o historii Velkého Meziříčí?

Dívky		Chlapci	
Ano	Ne	Ano	Ne
10	11	3	12
48%	52%	20%	80%

Z odpovědí na první otázku vyplývá, že většina respondentů se o historii Velkého Meziříčí příliš nezajímá, i když dívky se zajímají více než chlapci.

2. Víte něco o židovské tradici ve Velkém Meziříčí?

Dívky		Chlapci	
Ano	Ne	Ano	Ne
13	8	5	10
62%	38%	33%	77%

Na otázku, zda studenti vědí něco o židovské tradici ve Velkém Meziříčí, odpovídala většina dívek kladně, chlapci záporně. Pokud chtěli, mohli kladnou odpověď více rozvést, ale většina ji už dále nerozváděla anebo pouze vyjmenovali židovské památky Velkého Meziříčí.

3. Pokud jste v minulé otázce opověděl/a záporně, tak prosím uveďte, zda byste se chtěl/a o židovské tradici spojené s Velkým Meziříčím něco dozvědět.

Dívky		Chlapci	
Ano	Ne	Ano	Ne
4	4	2	8
50%	50%	20%	80%

Z odpovědí na tuto otázku vyplývá, že většina respondentů se o židovské tradici spojené s Velkým Meziříčím nechce nic víc dozvědět.

4. Znáte někoho ze svého okolí, kdo je židovského vyznání?

Nikdo z dotazovaných nezná ve svém okolí nikoho, kdo by byl židovského vyznání.

5. Jste Vy sám/sama židovského vyznání?

Nikdo z dotazovaných sám není židovského vyznání.

6. Které židovské památky ve Velkém Meziříčí znáte?

Dívky				Chlapci		
Synagogy	Židovský hřbitov	Bývalá Židovská ulice – Novosady	Bývalý dům rabína	Synagogy	Židovský hřbitov	Bývalá Židovská ulice - Novosady
20	17	7	1	14	10	3
95%	81%	33%	5%	93%	67%	20%

V této otázce měli respondenti vypsat veškeré židovské památky, které ve Velkém Meziříčí znají. Nejvíce znají synagogy, židovský hřbitov a bývalou Židovskou ulici, dnešní Novosady, pouze jedna dívka ví, kde stojí bývalý rabínský dům.

7. Jaký je Váš názor na to, že se v „Nové synagoze“ od r. 1993 nachází obchodní dům?

Dívky				Chlapci			
Nevadí mi to	Ani o tom nevím	Je mi to jedno	Vadí mi to	Nevadí mi to	Ani o tom nevím	Je mi to jedno	Vadí mi to
3	0	5	13	0	0	7	8
14%	0%	24%	62%	0%	0%	47%	53%

I přesto, že z předchozích odpovědí vyplývá, že respondenti se o židovskou tradici Velkého Meziříčí příliš nezajímají ani zajímat nechtějí, z těchto odpovědí je zřejmé, že osud Nové synagogy jim není lhostejný. Převážná většina studentů na tuto otázku odpověděla, že jim vadí, že se v budově Nové synagogy nachází obchodní dům a že není synagoga využita k nějakým důstojnějším účelům.

8. Pokud jste v předešlé otázce odpověděl/a, že Vám to vadí, napište k čemu by podle Vás měla „Nová synagoga“ sloužit.

Cílem této otázky bylo zjistit, jaké jsou představy studentů o využití Nové synagogy. Většina respondentů vypsala více možností, nejčastěji se opakovaly tyto návrhy:

- že by měla být budova Nové synagogy využita ke kulturním akcím, jako jsou koncerty, výstavy, přednášky a různé projekce,
- že by v ní mohlo být divadlo,
- muzeum,
- expozice o židovské tradici.

Pár studentů dokonce uvedlo, že by mohla synagoga opět sloužit původnímu účelu, a to židovským obřadům. Tato odpověď svědčí o tom, že studenti nemají povědomí o tom, zda ve Velkém Meziříčí ještě vůbec nějaký obyvatel židovského vyznání žije či nežije. Jedna studentka by dokonce uvítala v prostorách Nové synagogy noční klub ve středověkém stylu.

9. Navštívil/a jste někdy stálou expozici týkající se židovství, která se nachází ve „Staré synagoze“ ve Velkém Meziříčí?

Dívky			Chlapci		
Navštívil/a	Navštěvují pravidelně	Nenavštívil/a	Navštívil/a	Navštěvují pravidelně	Nenavštívil/a
17	1	3	11	0	4
81%	5%	14%	73%	0%	27%

Z těchto odpovědí vyplývá, že většina respondentů navštívila stálou expozici týkající se židovství, i když možná někteří z nich pouze v rámci školní akce. Pouze tři dívky a čtyři chlapci odpověděli, že tuto expozici nenavštívili. Na variantu navštěvují tuto expozici pravidelně odpověděla pouze jedna studentka.

10. Četl/a jste nějakou publikaci spojenou se židovstvím?

Odpovědi na tuto otázku nám podaly obraz toho, že většina studentů nečetla odbornou publikaci o židovství, ale že se o židovství a osudech Židů, především za 2. světové války, dozvídají prostřednictvím beletrie. Podstatná část dotazovaných uvedla u této otázky název beletrie. Byly to např. tyto knihy: Dívčí orchestr v Osvětimi od Fénelonové, Příběhy dosud živé od Frankhausera, Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou od Arnošta Lustiga, Pianista od Szpilmana, Hanin kufřík od Karen Levine, Sophiina volba od Williama Styrona, Romeo, Julie a tma od Jana Otčenáška.

Tři studenti uvedli, že četli Starý zákon. Pouze jedna studentka uvedla, že četla knihu Židovské památky Velkomeziříčska.

11. Četl/a jste nějakou publikaci spojenou se židovstvím ve Velkém Meziříčí?

U této otázky se opakuje pouze odpověď z předcházející otázky a to publikace Židovské památky Velkomeziříčska. Jinak žádný další respondent nic o židovství ve Velkém Meziříčí nečetl.

12. Znáte některé z typických znaků židovské kultury?

Typické znaky židovství	Dívky	Chlapci
Davidova hvězda	9	10
Sedmiramenný svícen	9	7
Jarmulka	7	5
Uznávají pouze Starý zákon	3	3
Košer jídlo	2	3
Obřízka	2	3
Nemají kříže na hřbitově	1	0
Mají Tóru	3	3
Copánky	1	0
Židovský kalendář	0	1

Rabíni	0	1
Neznáme	5	0

V této otázce měli respondenti vyjmenovat všechny znaky židovské kultury, které znají. Nejčastěji se opakovala Davidova hvězda, což si myslím, že souvisí s povinným označením Židů za 2. světové války, kdy museli nosit tuto žlutou hvězdu (ovšem v nacistické „úpravě“ s nápisem „Jude“) na prsou na oděvu. Dalším z typických znaků uváděli sedmiramenný svícen, pokrývku hlavy – jarmulku a to, že Židé uznávají jenom Starý zákon Bible. Pouze pár respondentů si vzpomnělo ještě na jejich zvláštní způsob stravování – košer jídlo, na obřízku, na Tóru. Pouze jeden chlapec ví i to, že Židé mají vlastní kalendář.

Pět dívek odpovědělo, že nezná žádný z typických znaků židovské kultury, zatímco každý z chlapců nějaký znak uvedl.

13. Dokázal/a byste vyjmenovat některé z typických židovských svátků?

Typické židovské svátky	Dívky	Chlapci
Šabat	6	8
Pesach	1	3
Chanuka	1	3
Purim	1	0
Neznáme	12	3

V poslední otázce měli respondenti vyjmenovat typické židovské svátky, které znají. Nejznámějším svátkem je tzv. Šabat, méně známými svátky jsou Pesach, Chanuka a Purim. Žádný židovský svátek nezná dvanáct dívek ze všech dotazovaných a tři chlapci ze všech dotazovaných.

Závěr

Ve své diplomové práci jsem si vytyčila za cíl přiblížit průběh a výsledky nacistické rasové perzekuce velkomeziříčských židovských obyvatel během 2. světové války.

V úvodní části jsem se pokusila nastínit obraz vývoje velkomeziříčské židovské obce, a to od prvních zmínek o Židech usazených ve městě, přes familiantské zákony až po její zánik v roce 1942. Věnovala jsem se také vývoji počtu židovských obyvatel a vývoji počtu domů v židovské čtvrti. Také uvádím krátký přehled významných velkomeziříčských židovských osobností a chronologický přehled židovských rabínů působících ve Velkém Meziříčí.

V části nacistické genocidy židovských obyvatel jsem připojila seznam jmen deportovaných židovských občanů z Velkého Meziříčí.

Snažila jsem se postihnout většinu nejdůležitějších perzekučních opatření týkajících se židovského majetku, postavení Židů ve veřejném životě a omezování jejich osobní svobody, označení Židů, uzavření Nové synagogy, až po nucený odchod židovských obyvatel z Velkého Meziříčí.

V další části se věnuji cenným židovským historickým památkám, ke kterým patří Stará a Nová synagoga, židovský hřbitov a židovská čtvrť.

Diplomová práce také obsahuje rozhovor s paní Zuzanou Wachtlovou, která přežila nacistickou rasovou perzekuci.

V závěru práce se zabývám myšlenkou, zda je ve Velkém Meziříčí ještě přítomna židovská duchovní tradice. Jelikož už v tomto městě nežijí žádní židovští občané, zjišťovala jsem zda, mají studenti nějaké povědomí o židovské duchovní tradici v tomto městě, a to pomocí dotazníku.

Diplomová práce je obohacena dobovými fotografiemi židovského ghetta a židovských památek, soupisem domů židovské čtvrtě ve Velkém Meziříčí spolu s plánem a také několika nově pořízenými fotografiemi, které mapují veškeré židovské památky včetně detailů a zajímavostí.

Židovský národ je pro mě velmi zajímavým národem se svou vlastní kulturou a tradicemi, se kterými stojí za to se blíže seznámit. A jenom kvůli tomu, že mají svoji vlastní kulturu, nemuseli ještě prožívat taková zvěrstva, jako prožívali za 2. světové války.

Myslím si, že v dnešní době je čím dál důležitější poznávat jiné národy s jejich kulturami a tradicemi a snažit se je pochopit nebo alespoň tolerovat. Ostatně jak již před mnoha lety řekl významný český spisovatel Karel Čapek: „Každý rozdíl ve věcech a lidech rozmnožuje život.“

Použitá literatura a prameny

Fiedler, J.: Židovské památky v Čechách a na Moravě. Sefer, Praha 1992.

Gold, H.: Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. Brünn 1929.

Heřman, J.: Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě. RŽNO v ČSR, Praha 1980.

Hiršberg, V.: Průvodce po Velkém Meziříčí a okolí. Odbor KČST, Velké Meziříčí 1935.

Jaša, J.: Dalimilova ulice aneb Velkomeziříčská „Židárna“. Vlastivědná a genealogická společnost, Velké Meziříčí 1996.

Kárný, M.: „Konečné řešení“: genocida českých židů v německé protektorátní politice. Academia, Praha 1991.

Kárný, M.: Terezínská pamětní kniha: židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941 – 1945. I., II. díl. Melantrich, Praha 1995.

Klenovský, J.: Židovské památky Moravy a Slezska. Era, Brno 2002.

Klenovský, J.: Židovské památky Velkého Meziříčí. Muzeum silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí a Židovská obec v Brně, Velké Meziříčí 1997.

kolektiv autorů: Velké Meziříčí v zrcadle dějin. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 2008.

Kratochvíl, A.: Vlastivěda moravská – velkomeziříčský okres. Garn, Brno 2007.

Lagus, K., Polák, J.: Město za mřížemi. Naše vojsko, Praha 1964.

Pěkný, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě. Sefer, Praha 1993.

Pišín, L.: Velké Meziříčí: historie a současnost. Městský národní výbor, Velké Meziříčí 1975.

Pokorná, K.: „Medřičáci“ v historii času. Vydáno vlastním nákladem autorky, Velké Meziříčí 1994.

Spiegel, P.: Kdo jsou Židé? Barrister & Principál, Brno 2007.

Střecha, A.: Město Velké Meziříčí, 1966-1968, rukopis.

Šíp, J.: Svědectví o statečnosti: Velkomeziříčsko a odboj v letech 1938-45. Český svaz bojovníků za svobodu, Velké Meziříčí 2005.

Škoda, J.: Protižidovská bouře ve Velkém Meziříčí (rok 1848). In: Horácký kalendář na rok 1912, Velké Meziříčí 1911.

Štindl, M.: K počátkům židovského osídlení ve Velkém Meziříčí. In: sborník Židé a Morava III, Kroměříž 1997.

Štindl, M.: Usazování Židů ve Velkém Meziříčí ve 2. pol. 17. století. In: sborník Židé a Morava I, Kroměříž 1995.

Štindl, M.: Velká Mezeříč Františka Ignáce Konteka 1401-1723: městská kronika barokní Moravy. Sursum, Tišnov 2004.

Žlábek, A.: Velké Meziříčí. Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody, Brno 1969.

Prameny

Fondy Státního okresního archivu Žďár nad Sázavou, pobočky Velké Meziříčí.

Sbírky Muzea silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí.

PŘÍLOHY

Dotazník

Tímto se Vám dostává do rukou dotazník, který je součástí mé diplomové práce na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Jedná se o zkoumání povědomí studentů Velkého Meziříčí o židovské tradici v tomto městě. Dotazník je anonymní a slouží pouze pro účely diplomové práce, proto Vás prosím o pravdivé odpovědi a děkuji Vám.

Lenka Hašková

Nejprve označte, zda jste:

*chlapec

*dívka

Uveďte svůj věk:.....

1. Zajímáte se o historii Velkého Meziříčí?

A – ano

B – ne

2. Víte něco o židovské tradici ve Velkém Meziříčí?

A – ano, pokud chcete, můžete tuto odpověď rozvést

.....
.....

B – ne

3. Pokud jste v předešlé otázce odpověděl/a záporně, tak prosím uveďte, zda byste se chtěl/a o židovské tradici spojené s Velkým Meziříčím něco dozvědět?

A – ano

B – ne

4. Znáte někoho ze svého okolí, kdo je židovského vyznání?

A – ano

B - ne

5. Jste Vy sám/sama židovského vyznání?

A – ano

B – ne

6. Které židovské památky ve Velkém Meziříčí znáte?

.....
.....

7. Jaký je Váš názor na to, že se v „Nové synagoze“ od r. 1993 nachází obchodní dům?

- A – nevadí mi to
- B – ani o tom nevím
- C – je mi to jedno
- D – vadí mi to

8. Pokud jste v předešlé otázce odpověděl/a, že Vám to vadí, napište k čemu by podle Vás měla „Nová synagoga“ sloužit.

.....
.....

9. Navštívil/a jste někdy stálou expozici, týkající se židovství, která se nachází ve „Staré synagoze“ ve Velkém Meziříčí?

- A – ano > navštívil/a
- B - ano > výstavy týkající se židovství navštěvuji pravidelně
- C - ne > nenavštívil/a

10. Četl/a jste nějakou publikaci spojenou se židovstvím?

- A – ano (prosím uveďte)

.....
.....

- B - ne

11. Četl/a jste nějakou publikaci spojenou se židovstvím ve Velkém Meziříčí?

- A – ano (prosím uveďte)

.....
.....

- B - ne

12. Znáte některé z typických znaků židovské kultury?

- A – ano (prosím rozveďte)

.....
.....

- B - ne

13. Dokázal/a byste vyjmenovat některé z typických židovských svátků?

- A – ano (prosím rozveďte)

.....
.....

- B – ne

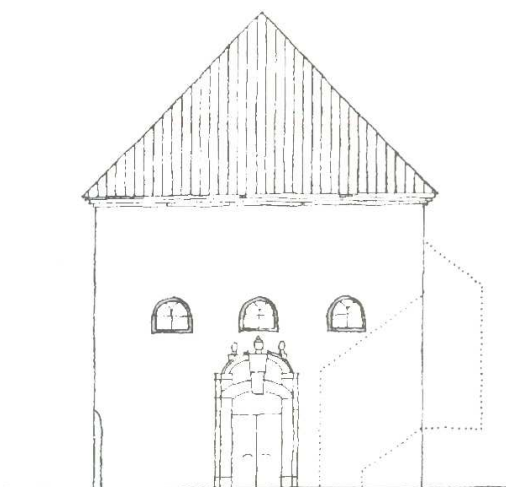
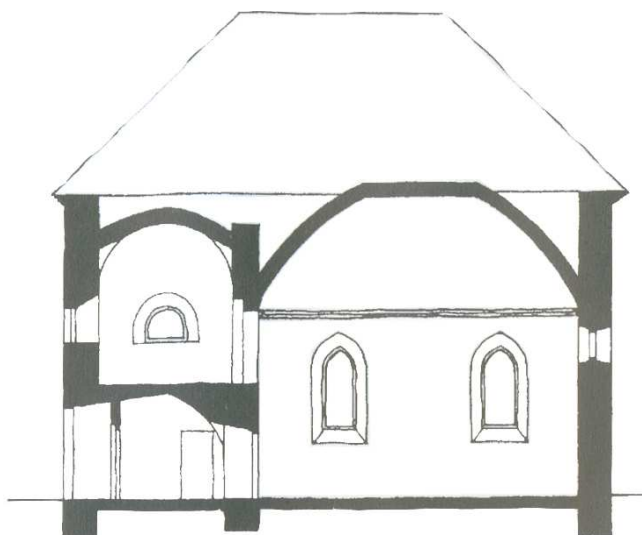
Židovská – Dalimilova ulice směrem k zámku, poč. 20. stol.,
foto z archivu Jaroslava Klenovského

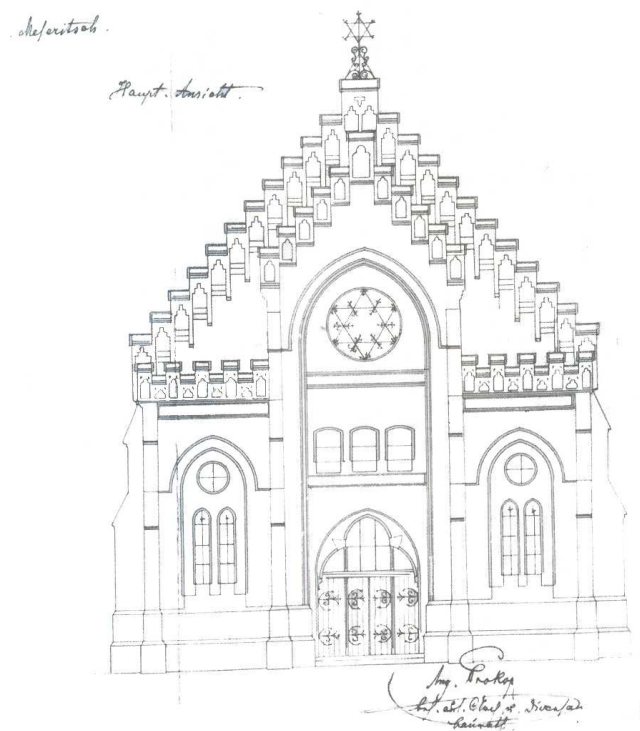
Obyvatelé židovské čtvrtě před obchodem Markuse Neumanna, poč. 20. stol.,
MSD Velké Meziříčí

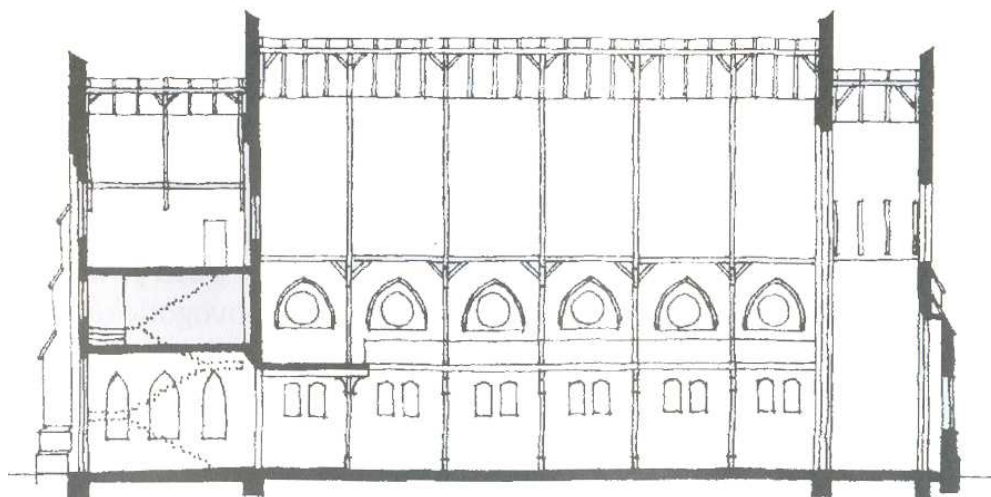
Hlavní průčelí Staré synagogy, 30. léta, foto PÚ Brno

Zaměření Staré synagogy (příčný řez, čelní pohled), kresba Jaroslav Klenovský

Originální návrh vstupního průčelí Nové synagogy,
A. Prokop, 1868, ŽM Praha

Zaměření Nové synagogy (podélný řez),
kresba Jaroslav Klenovský

Celek interiéru Nové synagogy – pohled ke galerii,
30. léta, foto MSD Velké Meziříčí

Pohled lodí Nové synagogy směrem ke svatostánku po devastaci
v roce 1940, foto MSD Velké Meziříčí

Svatostánek Malé synagogy čp. 1145, 20. léta,
foto archiv Jaroslava Klenovského

Původní vzhled interiéru ženské galerie Staré synagogy, 1943,
foto MSD Velké Meziříčí

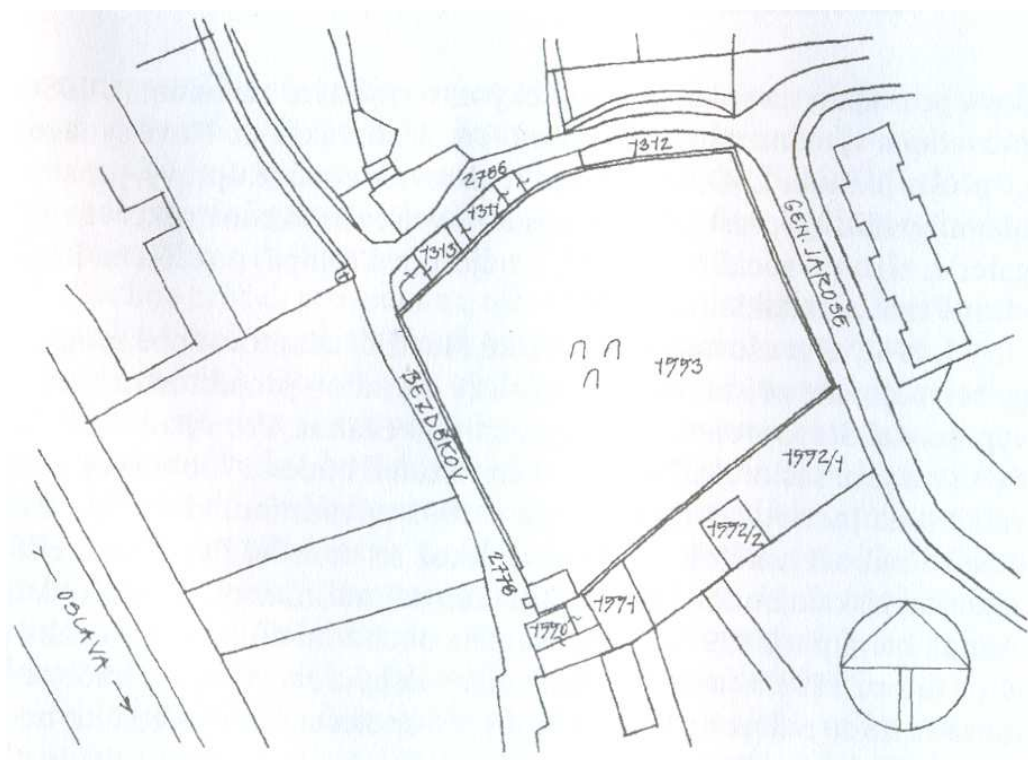
Rabín Josef Feilbogen, z knihy H. Golda

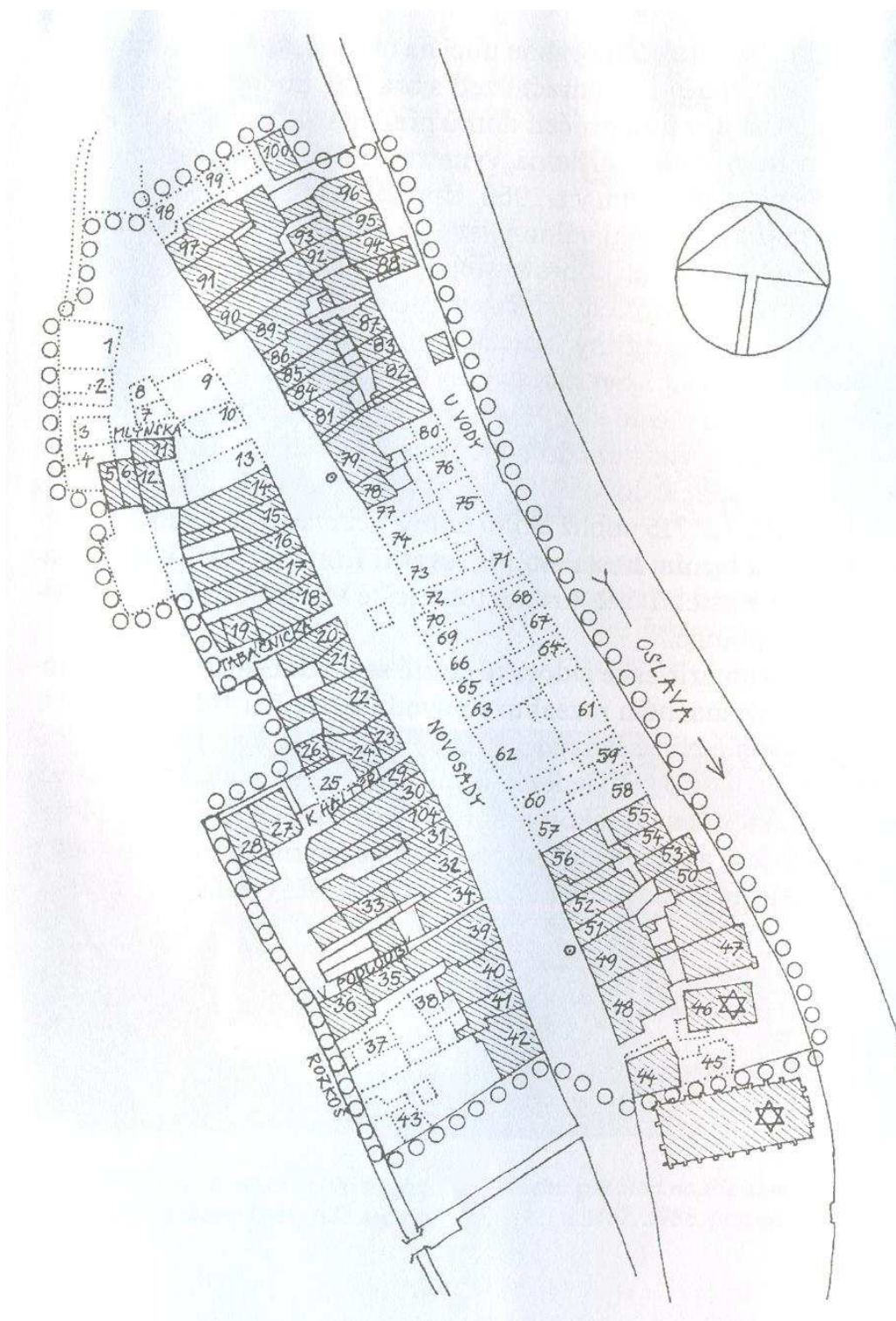
Rabín dr. Michael Weiner, z knihy H. Golda

Vstupní uliční průčelí Nové synagogy, poč. 20. stol.,
foto PÚ Brno

Situační plán židovského hřbitova ve Velkém Meziříčí,
kresba Jaroslav Klenovský

Ideální plán židovské čtvrtě ve Velkém Meziříčí s čísly popisnými domů,
kresba Jaroslav Klenovský

Soupis domů židovské čtvrtě ve Velkém Meziříčí

staré popisné číslo	nové popisné číslo	ulice a orientační číslo	poznámka
1abcd	1103	Novosady 2	zbořen 1979
2	1104	Mlýnská 3	zbořen 1979
3	(1105)	Mlýnská	zbořen
4	(1106)	Mlýnská	zbořen, na místě novostavba 1112
5	(1107)	Mlýnská	sloučen s čp. 6 a přestavěn, dnes 1211/Mlýnská 8
6	(1107)	Mlýnská	sloučen s čp. 5 a přestavěn, dnes 1211/Mlýnská 8
7ab	1108	Mlýnská 9	
8abc	1109	Novosady 4-6	vchod do sklepa z ulice, zbořen 1953
9	1110	Novosady 8	zbořen 1971
10	1111	Mlýnská 11	zbořen 1971
11ab	(1112)	Mlýnská	sloučen s čp. 12 a přestavěn, dnes 1102/Mlýnská 10
12	(1112)	Mlýnská	sloučen s čp. 11 a přestavěn, dnes 1102/Mlýnská 10
13	1113	Mlýnská 12	zbořen 1971
14ab	1114	Novosady 10	klasicistní dispozice a klenby
15	1115	Novosady 12	klasicistní dispozice a klenby, stropní štuky
16	1116	Novosady 14	býv. hospoda, klasic. dispozice a klenby, pův. spojen s 1117
17ab	1117	Novosady 16	klasic. dispozice a klenby, kam. portál, pův. spojen s 1116
18ab	1118	Novosady 18	klasicistní dispozice a klenby, dvoje pobíjené dveře
19	1119	Tabáčnická -	pův. dvorní křídlo, sloučen s 1118, přestavěn na garáže
20	1120	Novosady 20	pův. spojen s 1121, novostavba r. 1938
21ab	1121	Novosady 22	klasicistní dispozice a klenby
22	1122	Novosady 24-26	sloučen ze dvou domů – společný vchod
23	1123	Novosady 28	renesanční klenby, trámové stropy, černá kuchyně, do uličky prampouchy
24	1124	K Haltýři 2	přestavbou sloučen s domem 1123
25	1125	K Haltýři -	zbořen
26	1126	K Haltýři -	sloučen s domem 1123
27	1127	K Haltýři 4	klasicistní klenba
28	1128	K Haltýři 6	klasicistní klenba
29	1129	K Haltýři 1	klasicistní dispozice a klenby, černá kuchyně, do uličky prampouchy
30	1130	Novosady 30	barokní dispozice a klenby, černá kuchyně
31	1131	Novosady 34	klasicistní dispozice, vydělen z něj dům 1164 – vstup dodnes pouze z jeho chodby
32	1132	Novosady 36	asi renesanční původ, klasicistní klenby, vjezd s průchozem, pobíjené dveře
33	1133	K Haltýři 3-5	pův. dvorní křídlo domu 1132, rozdělen na dvě jednotky, v č. 3 býval prodej košer masa
34	1134	Novosady 38	vstup z boku, do uličky prampouchy, sloučen s 1132
35ab	1135	V Podloubí 4	pův. dvorní křídlo domu 1139, klasic. dispozice a klenby, černá kuchyně
36	1136	V Podloubí 2	pův. dvorní křídlo domu 1139, vydělil se z 1135, klasic. dispozice a klenby, černá kuchyně

staré popisné číslo	nové popisné číslo	ulice a orientační číslo	poznámka
37	1137	Rozkoš 2	žid. pekárna, pův. dvorní křídlo domu 1140, zbořen 1990
38ab	1138	Rozkoš 4-6	pův. dvorní křídlo domu 1140, rozdělen na dvě jednotky, klasicistní dům, zbořen 1990
39	1139	Novosady 40	bar.-klasic. dispozice a klenby, dvorní křídlo s pavlačí na kam. krakorcích, průchod, do uličky prampouchy
40abc	1140	Novosady 42	asi renes. původ, klasic. přestavba včetně kleneb, přístupný pouze z chodby sousedního domu 1139
41ab	1141	Novosady 44	klasic. dispozice a klenby, v ostění vstupu stopa po mezúze
42abcd	1142	Novosady 46	asi renes. původ, klasic. přestavba včetně průčelí a kleneb, černá kuchyně, průjezd portálem z 16. stol., ve dvoře dřevěná pavlač
43abc	1143	Rozkoš 8	stál ve dvorní části domu 1142, zbořen 1994
44	1144	Novosady 83	byť kantora, klasic. dispozice a klenba, mívál dvoje pobíjené dveře
45abc	1145	Novosady 81	Malá synagoga a židovská škola, zbořeny 1962-67
46	1146	Novosady 79	Stará synagoga, kulturní památka
47	1147	Novosady 77	byť synag. sluhy – šábese a rituální lázeň, středověké jádro, klasic. dispozice a klenby, na nároží opěrný pilíř, k synagoze rozepřen dvěma prampouchy
48	1148	Novosady 75	obecní kancelář a byť rabína, v rohu přízemí garáž žid. pohřebního vozu, středověké jádro, barokní klenby, spojen s domem 1149
49	1149	Novosady 73	klasic. klenby a průčelí, vjezd, v 19. stol. upraven na restauraci, ve dvoře hospodářské stavení – špýchar
50	1150	U Vody 28	klasic. klenby, přestavba koncem 19. stol., přístup též průchodem z domu 1149
51	1151	Novosady 71	klasic. klenby, černá kuchyně, vstup z průjezdu sousedního domu 1149
52	1152	Novosady 67	středověké jádro (gotické okénko ve dvoře), klasic. průčelí a klenby, pobíjené dveře, průjezd s portálem ze 16. stol. a veřejný průchod, vznikl sloučením dvou domů
53ab	1153	Novosady 69	na starším jádře klasic. dispozice a klenby, na průčelí k řece pavlač, vstup přes průchod v domě 1152, novodobě upraven
54	1154	Novosady 65	středověké jádro – v sev. vých. zdi hradba měst. opevnění, klenby gotickorenesanční a klasicistní, sloučen s 1155
55	1155	U Vody -	středověké jádro – v sev. vých. zdi hradba měst. opevnění, klenby gotickorenesanční a klasicistní, sloučen do 1154
56abc	1156	Novosady 63	klasicistní dispozice a klenby
57ab	1157	Novosady 59	vstup ze sousedního domu 1160, zbořen r. 1990
58	1158	Novosady 61	středověké jádro, klasicistní přestavba včetně kleneb, dřevěná pavlač, zbořen 1990
59	1159	U Vody 26	středověké jádro, klasicistní přestavba včetně kleneb, zbořen 1990
60	1160	Novosady 57	renes. dispozice a klenby, klasic. úpravy,

staré popisné číslo	nové popisné číslo	ulice a orientační číslo	poznámka
			vjezd s průchodem, zbořen 1990
61	1161	Novosady 55	zbořen 1990
62	1162	Novosady 53	zbořen 1990
63ab	1163	Novosady 51	zbořen 1980
64	-	U Vody -	dříve pálenice, sloučen s 1165 a zbořen
65	1165	Novosady 49	vstup ze sousedního domu 1163, zbořen 1980
66ab	1166	Novosady 45	zbořen 1980
67	1167	Novosady 47	klasicistní dům, zbořen 1989
68	1168	U Vody 24	klasicistní klenby, černá kuchyně, zbořen 1980
69	1169	Novosady 43	průchod, zbořen 1965
70	1170	Novosady 41	zbořen 1965
71	1171	Novosady 39	průchod, zbořen 1966
72	1172	Novosady 37	zbořen 1963
73	1173	Novosady 35	vstup průchodem z domu 1171, zbořen 1963
74	1174	Novosady 33	průchod, zbořen 1951
75	1175	U Vody 20	průchod, dřevěná pavlač, zbořen 1963
76ab	1176	U Vody -	kolna, zbořena 1950
77ab	1177	Novosady 31	průchod, zbořen 1951
78	1178	Novosady 29	klasicistní dispozice a klenby, černá kuchyně, dřevěná pavlač ve dvoře
79	1179	Novosady 27	býv. hospoda, klasic. dispozice včetně kleneb a průčelí, černá kuchyně, novodobě přestavěn
80	-	U Vody -	sloučen s domem 1179
81	1181	Novosady 25	klasic. portál a klenby, chodba veřejného průchodu, míval pobíjené dveře, v ostění vstupu stopa po mezúze
82	1182	U Vody 18	středověké jádro, klasic. přestavba včetně kleneb, chodba veřejného průchodu
83	1183	U Vody 16	býv. koželužna, středověké jádro – v sev. vých. zdi hradba měst. opevnění, klasic. úpravy, pův. spojen s 1187, vstup býval z průchodu 1181 – 1182
84ab	1184	Novosady 23	klasic. dispozice a klenby, sloučen s 1185
85ab	1185	Novosady 21	klasic. dispozice a klenby, sloučen s 1184
86	1186	Novosady 19	na starším jádře klasic. přestavba včetně kleneb, pův. spojen s 1189, vstup býval z chodby 1189
87	1187	U Vody 14	středověké jádro – v sev. vých. zdi hradba měst. opevnění, got. portál, renes. klenba, klasic. úpravy, pův. spojen s 1183
88	1188	U Vody 12	klenuté křídlo – žudr s průchozí uličkou, klasic. klenba, černá kuchyně, dřevěná pavlač
89abc	1189	Novosady 17	na starším jádře klasic. přestavba včetně kleneb a portálu, v sev. vých. zdi SV traktu částečně zachovaná hradba měst. opevnění, pobíjené dveře, průchod, pův. spojen s 1186
90	1190	Novosady 15	na starším jádře klasic. úprava včetně kleneb, černá kuchyně, novodobě přestavěn ve 20. letech
91ab	1191	Novosady 11	pozdně gotické jádro, klasic. úpravy včetně kleneb, trámové stropy, do dvora arkýř na konzolách, chodba veřejného průchodu
92ab	1192	Novosady 13	uvnitř bloku – vstup z průchodu 1191 – 1196, klasic. lodžie – dvě pole loubí do pilíře
93ab	1193	U Vody 6	uvnitř bloku – vstup z průchodu 1191 – 1196, klasicistní dům, bedněný štít, opuštěn
94	1194	U Vody 10	klenuté křídlo – žudr s průchozí uličkou, na

staré popisné číslo	nové popisné číslo	ulice a orientační číslo	poznámka
95	1195	U Vody 8	starším jádře klasicistní dům, dřevěná pavlač pozdně gotické jádro, klasic. úpravy včetně dispozice a průčelí, černá kuchyně, vstup z chodby do domu 1196
96	1196	U Vody 4	renes. jádro, klasic. úpravy včetně kleneb, dřevěná pavlač, chodba veřejného průchodu
97	1197	Novosady 9	klasic. dispozice a klenby, novodobá přístavba na části býv. 1198, průchod, zbořen 1979
98ab	1198	Novosady 1	průchod, zbořen 1979
99	1199	Novosady 3-5	zbořen 1980
100	1180	Novosady 7	archaický zjev – středověké jádro, renes. – barokní klenby, dřevěná pavlač, opuštěn
104	1164	Novosady 32	vydělil se z domu 1131, klasic. klenby a portál, ve dvoře pavlač na kam. krakorcích, černá kuchyně, průchod do ulice K Haltýři
-	97	Novosady 85	Nová synagoga, mimo areál židovské čtvrtě
-	715	U Bašty	žid. porážka – šlachta, mimo areál žid. čtvrtě, zbořena
-	-	Kostelní	žid. masné krámy, mimo areál žid. čtvrtě, zbořeny

Seznam zkratk

MSD sbírky Muzea silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí

PÚ archiv Památkového ústavu v Brně

ŽM archiv Židovského muzea v Praze

Pohled na dnešní ulici Novosady, bývalá židovská čtvrť

Restaurace U Wachtlů, kde před válkou pracoval pan Jiří Wachtl

Zadní průčelí Staré a Nové synagogy i s pohledem na křesťanský kostel

Pohled na Starou synagogu, bývalý byt kantora a Novou synagogu (zleva)

Pohled na Novou synagogu a na bývalý byt kantora, klasicistní dispozice a klenba, míval dvoje pobíjené dveře

Pohled na jižní stranu Nové synagogy, je zde vidět zazděná díra po nákladním výtahu, který zde zbudovala Jednota LSD

Interiér Nové synagogy

Interiér Nové synagogy

Detail výzdoby dřevěného stropu Nové synagogy

Detail výzdoby dřevěného stropu Nové synagogy

Detail výzdoby dřevěného stropu Nové synagogy

Vstupní dveře do Staré synagogy s kamenným portálem

Interiér Staré synagogy – dnes muzeum, s pohledem
na bývalou ženskou galerii

Pohled na hlavní sál Staré synagogy z tribuny,
který je dnes využíván jako výtvarná galerie

Interiér bývalé ženské galerie ve Staré synagoze – od roku 1996 je zde stálá muzejní expozice s názvem Magen David pojednávající o historii a památkách velkomeziříčské židovské obce

Pohled na dům v bývalé židovské čtvrti při nábreží, z přední strany

Pohled na dům v bývalé židovské čtvrti při nábreží, ze zadní strany

Dvorek u domu čp. 1139 s pavlačí na kamenných krakorcích

Prampouchy v úzké uličce V Podloubí

Prampouchy mezi Starou synagogou a bývalým bytem synagogálního sluhu

Klenbový strop v jednom z domů bývalé židovské čtvrti,
dnes je zde obchod „Bytové a oděvní studio“

Schodiště v jednom z domů bývalé židovské čtvrti

Celkový pohled na židovský hřbitov i s obřadní síní

Zadní pohled na židovský hřbitov, Novou a Starou synagogu

Náhrobky starší části židovského hřbitova

Detailní pohled na náhrobní kameny

Náhrobek velkomeziříčského vrchního kantora Josefa Steinera

Detail náhrobku – ruce kohenovy

Kámen s hebrejským textem modlitby za zemřelé Kadiš

Náhrobek paní Antonie Wachtlové, která se vrátila z koncentračního tábora, ale roku 1945 zemřela.

Byla pohřbena na židovském hřbitově.
Její dcera Bedřiška Půžová byla umučena v koncentračním táboře, na náhrobku jí je věnována vzpomínka.